

A 5427.

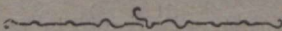
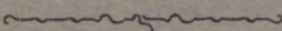
4752
379/57

ariduse lõnaraamat.

Piltidega, linnaplaanidega ja mitmewärwiliste
kaartidega kaunistatud.

Dr. med. Joh. Ottas'e, cand. jur. O. Rütli, cand. theol. A. Klasep'a, cand.
rer. com. H. Margens'i, cand. phil. Aawik'u, keoliõpetaja K. Ma-
sing'i, ajakirjaniku J. Ilwes'e, kirjaniku A. Kitzberg'i, stud. med. A. Ko-
ger'i, stud. rer. natur. M. Pill'i, rohuteadlase A. Kuusk'i, stud. phys.
A. Lukksep'a, stud. agr. J. Hünerson'i, muusika kunstniku M. Saar'e,
stud. med. vet. Joh. Kool'i kaastegewusel toimetanud **J. Muide.**

3. wihk.

Hind 25 Kop.

Tartus.

P. Schmidt'i raamatukaupluse kirjastus.

1908.

Lühendused.

a. — aastal, aastast.	Vab. k. — Vabina keeli, keelest.
Ar. k. — Arabia keeli, keelest.	m. — meetrit.
C. — Celsius.	milj. — miljoni.
C. k. — Cesti keeli.	n. n. — nii nimetatud.
e. Kr. — enne Kristuse sündimist.	P.-A. — Põhja-Amerika.
Ebr. k. — Ebrea keeli, keelest.	p. Kr. — pärast Kristuse sündimist.
el. — elanikku, elanikuga.	Pr. k. — Prantsuse keeli, keelest.
gr. — grammi.	R. — Reaumur.
Gr. k. — Greeka keelest, keeli.	rk. — ruutkilometert.
Hisp. k. — Hispania keeli, keelest.	rw. — ruutwersta.
Ingl. k. — Inglise keeli, keelest.	S. k. — Saksa keelest, keeli.
in. — inimest, inimesega.	Sm. k. — Soome keelest, keeli.
j. — jalga.	sub. — sündis, sündinud.
jne. — ja nii edasi.	s. o. — see on.
k. — keeli, keelest	fr. — furi, furnud.
kirj. — kirjutas.	u. — umbes.
kg. — kilogrammi.	w. — wersta.
km. — kilometert.	wrdl. — võrdle.
kub. — kubermangus.	wt. — waata.
l. — loe.	W. k. — Wene keeli, keelest.

Aasta-armud isiku ristinime taga tähendavad: **efimene arm**, isiku ündimise-aastat, **teine arm**, isiku suremise-aastat; näit. **Achenwall**, **Gottfried** (1719—72), s. o. **Gottfried Achenwall** sündis 1719 aastal ja suri 1772 aastal.

Wälgamaa riikide suuruse, jõgede pikkuse, mägede kõrguse jne. juures tarvitatakse metrimõõdusid, niisamuti tähendatakse wälgamaa raskuse-mõõdud grammidega ja kilogrammidega.

1 meter = 3 jalga $3\frac{37}{100}$ tolli.

1 kilometer = $468\frac{7}{10}$ sülba = $84\frac{1}{100}$ wersta.

1 kilogramm = 2 naela 42 solotnikku $40\frac{98}{100}$ dooli.

1 gramm = $22\frac{585}{1000}$ dooli.

60740

Arbus.

Arcana (Lat. f.), jala-arstirohud.
Arch (l. aartih), Joseph (snd. 1836), Inglise põllutööliste liikumise põhjendaja, afutas (1872) „Põllutööliste rahvusliku ühifuse,“ millel tõrjaks hääleõigust põllutööliskesle saada parlamendi liikmete valimisel.

Archaism (Gr. f.), wanaks jäänud kõnekäänd ehk kõnefugu.

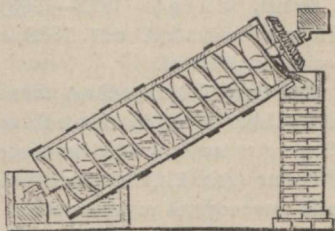
Archäolog (Gr. f.), muinasajauurija.

Archäologia (Gr. f.), muinasajateadus.

Archilochos, kõige wanem Greeka tundelaulik, elas 678—629 e. Kr., luuletas terawaid pilfelaulusid.

Archimedes (287—212), Greeka kõige kuulsam arwu- ja wiisika-teadlane, Syrakus'ast pärit. Ta on arwu- ja wiisika-teadust väga mitme ülesleidusega rikastanud. A. pani tähele, et wedelikus kindel keha oma raskusest nii palju kaotab, nagu see wedeliku-fogu kaalub, mis ta enese eest wälja tõr-

jub. Ka leidis ta pääle muu kehade-raskusepunkti kohta käiwad seadused ja lõppemata ehk n. n. Archimedes'e kruumi üles.

Archimedes'e kruum.

Archipelagus (Gr. f.), jaaremeri, jaaresti.

Architekt (Gr. f.), ehitusemeister.

— **Architektur** (Gr. f.), ehitusekunst.

Archiv (Gr. f.), kirjafogu. — **Archivar**, kirjafogu hoidja.

Archon (Gr. f.), kõige kõrgem riigiametnik muinasajades Athenas. Esimese waliti a. eluajaks, pärastpoole kümneks aastaks, wiimaks 9 archonti üheks aastaks.

Archytas, Greeka arwuteadlane, riigimees ja sõjaillem, elas 360 e. Kr.

Arçon (l. arsjong), Jean Claude Eleonora (1733—1800), Prantsuse insener, ujuwa hattarei ülesleidja.

Arbahan, Bene kindlus Kars'i piirkonnas (oblastis), Kura jõe ääres; u. 1000. el.

Arbator, 1) kreisilinn Nishni-Novgorodi kub.; 4000 el. — 2) kreisilinn Simbirski kub.; 6000 el.

Ardeniid, mägestif Pihja-Prantsujemaal ja Belgias, Mosel'i ja Maas'i jõgede vahel; keefmine kõrgus on u. 550 m. — A-d on rikkad kiviüüsi ja metallimulla (ärtsi) poolest.

Arditi, Luigi (1822—1903), Italia wiulikutunstnik, elas 1858 a. jaadit Inglismaal.

Ardjichij (Erdichjas-Dag), kustu- nud tulepurtstaw mägi Wäike-Aσίας, (Angora wilactis) u. 4000 m. kõrge.

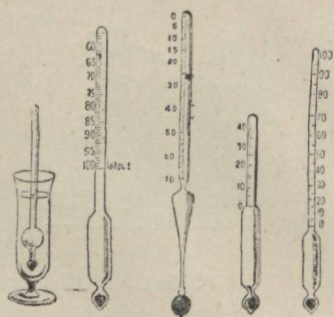
Aréna (Rad. k., „liiv“), wõitluse- paik wanaaegsetes amphiteatrites.

Arendal, Norra sadamalinna, 11,200 el. Linna ligidal on rauakaewandused.

Areometer, wedelikkude tiheduse ehk oma-kaalu mõõtmise riist. A. on umbne klaasist toru, mille üts ots jämedam (jelles on haawlid ehk elaw- hõbe), teine ots aga piff ja peenikene, mille pääle kriipsud ja numbrid on tähenatud. A.-sid on mitu seltfi olemas, nimelt selle järele misjugu- ste wedelikkude (piirituse, joolwee, piima, juhtru jne.) mõõtmise jaoks neid tar- witatakse. Wedelikkudes, mille oma- kaal wähem on kui weel (s. o. mis kergemad on kui wesi), wajub a. sügawamale, kui wee sees, we- delikkudes aga, mille omakaal suu- rem on kui weel (s. o. mis weest raskemad on), jääb a. kõrgemale seis- ma, kui wee sees. A.-sid walmista- takse wedelikkude jaoks, mis weest kergemad ja raskemad on.

Areopág, kõige kõrgem kohtu-koda muinasaegses Athenas.

Arequipa (l. arekiipa), linn Lõu- na-Perumaal (S.-Amerikas), Wäike

Areometrid.

okeani ääres, 35,000 el. — A. on 1540 ajutatud.

Ares, kreeklaste sõjajumal (rom- laste Mars).

Aretino, Pietro (1493—1557), Italia luuletaja. Kuulus oma pilte- laulude poolest, mille abil ta rikaste wõimumeeste käest raha mõistis wälja norida. Kirj. ka näitemängusid.

Arézzo, Italia linn, 44,000 el. Italia luuletaja Petrarca sündi- misepaik. Romlaste ajal: Arrer- tium.

Argeländer, Friedrich Wil- helmi August (1799—1875), tähe- teadlane, oli 1823—37 tähetorni direk- tor Turu ja Helsingi linnas (Soome- maal) ja 1837 a. jaadit Bonnis. Tema tähtsamad tööd on: „Über die eigene Bewegnug des Sonnenjstems“ (Päi- ke-süsteemi oma enese liikumise üle) ja „Atlas des nördl. gestirnten Himmels“ (Põhjapoolsete taewatäh- te kaardi-raamat).

Argentàn, uushõbe.

Argentina, w a b a r i i f Lõuna= Amerikas; 2,806,420 rkm. suur, $5\frac{1}{2}$ milj. in. Wabariigi ühenduses on 14 maakonda, 10 maapiirkonda (territorium) ja Buenos= Aires'e linna= piirkond. Igal maakonnal on oma ise walitjus. — Piirid: põhjas: Bolivia, Paraguay; lõunas: Magel= haens'i wäin; idas: Paraguay, Bra= filia, Uruguay, Atlandi okean; läänes: Chile, Bolivia. Päälinn: Buenos= Aires. S a a d u s e d: Mais, nisu, aiawili, willad, nahad, õli, rasw, sisse= tehtud liha, sarwed, Jaanalinnu su= led, wast, tina, hõbe jne. Maa on läänes mägine (Kordillerad), idas ta= sane (siin on laialised stepid, n.n. pam= pased). Jõed: La=Plata, Rio Negro. Põhjusseadus on 1853 antud ja 1859 uuendatud. Selle järel walitakse je= natisse 30 ja jaadikutekogusse 120 lii= get, nimelt senatorid üheksaks, jaadi= kute=kogu liikmed neljaks aastaks. Wa= bariigi president ja abipresident wali= takse kuue aasta päale. — Argenti= nia leidis hispanlane Solis 1515 üles; oli 1515—1816 Hispania wa= litjuse all; 1816 a. jaadid iseiseiw riik.

Argentum nitricum, wt. põrgu= kiwi.

Argolis, Greeka maakond Pelo= ponnejoses. Maakonna päälinnaks oli Argos. — Argolia laht, nüüd Nauplia laht.

Argon, lahutus=teaduseline ehk te= mialine algosus, mille lordid Ray= leigh ja Ramsay üles leidsiwad 1895 a. Teda leidus õhus kuni 1%.

Argonäntid (Gr. k. Argosõitjad),

Greeka kangelased, kes Jajoni juha= tusel Kolchi maalt „küdnahka“ koju tooma läksiwad.

Argos, 1) Greeka muinasusust ja ajalmaline kangelane, kes Hera käsul lehmaks muutunud Zo (Zeus'i armuke) järele pidi wal= wama; 2) hoolas waht.

Argumentum (Lat. k.), tõendus; a r g u m e n t a t i o n, tõenduste et= tetoomine, tõendamine.

Arhangel i kuber mang, Euroopa We= nemaa kõige põhjapoolsem kuber= mang, Põhja=jäämere ranna äär= es; 745,000 rw. suur, 350,000 in. A. kubernangust on suurem jagu maad täis metsa (u. 33 milj. tiinu) ja raba. Kli ma on kare, išeärane kubernangu idapoolses osas. El a n i k u d: we= nelased (Onega ja Meseni jõgede wa= hel), soomlased (karjalased) ja laplased (läänepoolses jaos), sürjanlased (Me= seni ja Petschora jõgede wahel), sa= mojeeblased (tirdepoolses jaos). S a a = d u s e d: metsloomad, kalad; hõbe, jädewi, tahwliwi, portselani= sawi, kiviüüsi, sool, turwas. Endisel ajal jaadi Kemi kreisist ka kulda. Jõed: Dwina, Pinega, Onega, Kemi, Me= sen, Petschora, Pona, Tuloma jne. J ä r w e d: Kouda, Zmandra, Topo, Busto, Pawo, Kutno jne. Põldu haritakse väga wähe. Elanikkude p ä ä = e l u t o i m e t u s e d on: mets= loomade küttimine, kalapüüdmise, pal= gi=parwetamine ja metsatööd. A. ku= bernangus on 9 kreisi: Arhangel i, Meseni, Onega, Petschora, Kemi, Ale= sandrowi (enne Kola), Holmogoröi,

Shenkurski ja Pinega. A. kuber-
mangu juurde arvatakse: Nowaja-
Semlja, Kalgujewi, Waigatschi ja
Solowetski saared. P ä ä l i n n : Nr-
hangelsk.

Aria (Jt. f.), juurem ühehäälega
laulutükk muusika kaasmänguga.

Ariadne, Greeka muinasjuttudes
Kreta kuninga Minos'e tütar. Tema
aitas Greeka kangelast Thejeus't ni-
ditera abil effihoonest ehk labyrinth'ist
välja tulla. Thejeus jättis A. aga
Naxos'e saare kaljule maha, kust Dio-
nyjos ta päästis.

Arialased (Sanskriti f. a r y a s).
Brahma usu pühades kirjades ni-
metatakse a-steks üht India põlluha-
rijat rahvast, kes Iraniist Pandscha-
bisje välja rändas ja jääsised alg-
elanikud ära wõitis. Meie ajal kut-
satakse a r i a l a s t e k s kõiki Indo-
Germania rahwaid, kelle algtoodu Ira-
nia kiltmaal Aria maakonnas oli.

Arianlased, wt. Arius.

Arion, Greeka laulja, Methym-
nast (Lesboje saarelt) pärit. Elas
600 e. Kr. Teda peetakse dithyram-
bos'e ülesleibjaks.

Ariosto, Lodovico, Italia luu-
letaja, sünd. 1474 Reggios, juri 1533
Ferraras Tema tähtsam luuletöö
on „Orlando furioso“ (Pöö-
rane Roland), milles Karl Suure
kangelase Orlando wägitöödest ju-
tustatakse.

Aristarchos, 1) A. Samosejt,
Greeka täheteadlane, elas 280—260
e. Kr., õpetas juba sel ajal, et maa-
tera liigub. 2) A. Samothrace'jt,

Greeka keeleõpetlane ja arvustaja,
elas 2. aastajal Aleksandrias.

Aristeides (lad. f. Aristides), At-
hena wäeülem ja riigimees, sünd.
umbes 540 e. Kr., juhatas greeklasi
Marathoni lahingus, aeti Themistok-
les'e ettepanekul 483 isamaalt ära,
kututi aga 480 jälle tagasi, juhatas
athenalasi Salamis'e ja Platää lahin-
gutes, ajutas 476 Athena mereühen-
duje, juri tehwana 468. A. oli kuu-
lus oma õiguse armastuse poolest.

Aristippos, Greeka mõttetark, Sok-
ratega õpilane, Kyreneä ehk he-
donilise mõttetarkuse
kooli põhjendaja, elas umbes
380 e. Kr. Tema õpetuse järel on
„elumaitamine“ kõige kõrgem elu ees-
märk. Siiski on kõik üleliigne
inimesele kahjulik.

Aristokratia (Gr. f.), „kõige pa-
remate walitsus“, mõne ühiku mehe,
wõi ülemate, wägewamate klasside
walitsus, demokraatia ehk rahwawalit-
suse wastand. Meie aja riigid on, kas
demokratiad, nagu: Prantsusemaa,
Schweiz, Põhja-Amerika ühisriigid
ja teised, kus wõim täiesti rahwa
käes on, wõi aristokratia ja demo-
kratia wahelminised, kus osa wõimu
ühikute inimeste, osa rahwa päralt
on. Würstiriikides jagawad würs-
tid wõimu rahwa ja ülemate klas-
sidega wõi alam- ja ülemtojaga. Kus
alamtoja walimisewõigus nii on, et
rahwa enamusel palju mõju ei ole,
j. o. kus ka alamtoja liikmed üle-
mate klasside poolt walitakse, jääb
wõidakse küll aristokratiasse kõneleda.—

Aristokratia nime kannab teiseks wägewate inimeste (aristokratide) klass. Selle hulka käiwad kõige päält aadeli seisuse liikmed, kes juba eesõigustega ilmale tulewad (seisuse aristokratia), siis edasi rikkad inimesed (raha aristokratia), kõrgemad ametnikud, kõrgemad waimulikud mehed ja wiimaks tähtsamad kodanikud, — see on teiste sõnadega, aadel ja juurkodanikud.

Aristóphanes, kõige suurem Greeka nalja-näitemängude kirjutaja, sünd. u. 450 Athenas, suri u. 375 e. Kr. jäljamas. Tema 44 näitemängust on 11 meie ajani järele jäänud, teised on kaduma läinud. Oma näitemängudes witsutab ta nalja kujul rahwa lollust, politika tegelasi, mõttetarkasid ja kirjaniiska. „*Πικραλὴ*“ nimelises näitemängus piltab ta Sokrates't.

Aristóteles, Greekamaa kõige tähtsam mõttetark ja õpetlane, sünd. 385 Stagiras, suri 322 e. Kr. Chalkis'es (Euböa saarel), Platoni õpilane, Makedonia kuninga Aleksander Suure õpetaja. Tema on asjalise mõttetarkuse (realismuse) ja mõtteteaduse ehk logika põhjendaja. Al. on pääle muu tähtsaid kirjatöösid kõlbluse õpetuse (etika), kõnekunsti, politika, looduseteaduse jne. üle kirjutanud. — Ta ise tegi juba wahet egzoteriste (wähese haridusega inimestele arusaadawad) ja esoteriste (kõrgema haridusega inimestele arusaadawad) kirjade wahel. Al. kirjadest on suurem jagu jellesse kujus järele jäänud, nagu seda

tema õpilased juusõnaliste ettelugemiste järel üles on kirjutanud. Al. kirjad ilmusiwad kõige esite trükit Sadina keelses tõlkes Venetia linnas 1489; esimene Greeka keelne wäljanne ilmus Venetias Aldus Manutius'e juures trükitud 1495—98.

Aristoteles.

Arithmêtika (Gr. *ἄριθμητική*), õpetus arwudest ja nende ühendustest.

Arís (Arcios), Aleksandria presbyter, õpetas (318 a.), et Jumala Poeg ei ole mitte Jaga ühewääriline ega ole mitte igawene, sest et ta Jast loodud on. Ta leidis palju poolehoidjaid, nõnda et tema järelkäijatest terve usujelts kaswas, teda nende õpetaja järele *arianlasteks* nimetati.

Arizóna, P. A. Ühisriikide maa-piirkond (territorium), 292,710 rkm. suur, 125,000 in. Jõed: Colorado, Rio Gila. Jdas on kõrbe. Päälinn: Tucson.

Arkádia, muinas-Greekamaal maa-kond Peloponnesos'es, kus karjased ja metsastajad elasiwad. Greeka luuletajad kutsusiwad teda „*ἡρώδης*“ — Praegu on A. Greeka-

maa nomarchia ja jääl elab 167,092 in. Päälinn: Tripolitja.

Arkanjas (l. arfänjäs), 1) riik Põhja-Ameerika Ühisriikides, Arkanjas'e ja White jõgede vahel, 139,470 rkm. juur, 1,328,000 el. Päälinn: Little Rock. — 2) Mississipp'i jõe parem haru, 3230 km. pikk, millest 1100 laevafüidaw.

Arktiline (Gr. k.), põhjapoolne. A. meri, Põhja jäämeri.

Arkwright (l. arkreit), Richard (1732—92), inglase, puuwilla kudumise masina ülesleidja.

Arles (l. arl), Prantsuse linn, Rhone jõe ääres, 26,500 el. Ennise ajal oli ta nimi Arleate.

Armada, laewawägi. — Suur armada, Hispania juur sõjalaewastik, mille kuningas Philipp II. hertfog Medina-Sidonia juhatusel 1588 Ingliselemaad ära wõitma saatis ja mis juuremalt jaolt tormide läbi hukka läks. Laewade hukkamineku läbi faotas Hispania jäädawalt oma merewõimuse.

Armatolid, Põhja-Greekamaa mäerahwas, kes Greeka wabaduse sõjas türklaste wastu mõjukalt osa wõttis.

Armenia, oli enne wanast iseseisew kuningriik Väike-Aasia, nüüd Wenemaa (Eriwani kub.), Persia (Aderbeidshan) ja Türgimaa (Erzerum ja Wan) päralt. Elanikud: armenlased (u. 1,200,000). — Suur Armenia riik kestis 190 e. Kr. kuni 116 p. Kr. ja 859—1080. — Väike-Armenia riik oli 190 e. Kr. kuni 70 p. Kr. ja jälle 1080

kuni 1375 iseseisew. — Armenia riik algas u. 300 p. Kr. ühendati 1439 katoliku kirikuga. Kiriku päämees on katoliikos, Etchmiadzini floostriis. — Armenia kirjandus on rikas usuteaduse ja ajalooliste kirjade poolest. Tema õitseaeg oli 4—5 aastajani. — Armenia keel, Indo-Germani keele haru. A. keeles on 36 tähte.

Armilaria mellea, wt. meeseen.

Arminianid (remonstrandid), usu- lahk, Jakob Arminiuse (1560 kuni 1069) asutatud. A-de kogudusi leiame Hollandis, Inglisemaal ja Põhja-Ameerikas. A-d õpetawad, et inimene õndsuse kättesaamiseks ise peab kaaja töötama.

Arminius, Cheruskide wõrjt, Sakamaa wabastaja, wõitis ja häwitas Roma sõjapääliku Varus'e sõjawäed (9. p. Kr.) Teuteburi metsas.

Armoracia rusticana, wt. mädarõigas.

Armstrong, William (1810—1900) Inglise insener, rauawabriku omanik Elswickis Tyne jõe ääres, auruelektiriseerimise masina (1840), weefraani (1846) ja n. n. Armstrongi juurstatükide (1854) ülesleidja, oli 1860—63 Inglise kroonu rauawalamise wabriku direktor Woolwichis.

Arm-ader (Gnaden-Hafen), Saaremaal kirikumõisa abimõis. Mõija sissetuleku saab kirikuõpetaja lekt. Peats 2 leske olemal, siis antakse teisele täiesti rendimaksust 24 rbl. Ei ole neid ühtegi, saab armu-adra sissetuleku

kirikuõpetaja. N. on Daani kuningas Kristian VI. asutatud 1612 ja igale Saaremaa kirikule sellejama kuniinga poolt 1639 kinnitatud. — Ka on lugija = ehk kiriku kooliõpetaja = adersolemas, mida Kristian IV. 1645 asutas. — Niisama asutas eelpooltähendatud kuningas 1645 veel 24 Saaremaa astra „ülesma maakohu“ kaksiks. Nende sisjetulek tarvitatakse praegu koolide hääks.

Arnoldt, J. G., gümnaasiumi kooliõpetaja Kurejaares, kirjutas Liivimaa kohta ajaloo raamatu („Lief-ländische Chronik“) kahes jaos, nimelt: 1) Liivimaa esimeste piiskoppide ja 2) ordomeistrite all. Raamat ilmus 1747—1753 Halle linnas Saksamaal.

Arnoldt, Ernst Moriz (1769 kuni 1860), Saksa luuletaja ja ajaloo kirjutaja, oli 1817—19 ja 1840 a. jaadik prof. Bonnisis.

Arne (l. arn), Inglise helilooja, sünd. 1710 Londonis, suri. 1778 Jäälamas; Inglise hümnuje „Rule Britannia“ (Walitse, Britannia) wiisi looja.

Arnheim (Arnheim), Hollandi linn Geldernis, Rheini jõe paremal kaldal, 55,848 el.

Arnika (arnica), mitme-aastane taim kordõislaste (compositae) sugukonnast. Tähtsam a. tõug on arnica montana, mis keht-Euroopas mägise maal kasvab ja mille õisi arstirohuts palawitu vastu, haawade parandamiseks jne. tarvitatakse.

Arnim, Achim v., (1781—1831) Saksa luuletaja, andis ühes Clemens

Brentano'ga luuletustefogu, nimega „Des Knaben Wunderhorn“ wälja.

Arnold, ordowend piiskopi Alberti ajal, sai juures Gesti sõjas 1211 Wiljandi juures surma.

Arnold v. Brescia (l. bressha), 12. aastajaja jutlustaja, astus paawstide ilmaliku mõimuse vastu üles ja ajas asja niitaugele, et Roma wabariik tema mõjul 1155 uuendati; poodi paawsti Adrianus IV. käjul üles.

Arosen, Saksa wüürstiriigi Waldi'i päälinn, Aar'i jõe ääres.

Aróma (lad. f.), magus lõhn.

Arpád (l. arpaad), Ungari riigi kuningas (889—907) ja Arpádi suguvõja põhjendaja. — Arpádid walitsesiwad kuni 1301 a. Ungarimaal.

Arras, kindlus Prantsufemaal, Scarpe jõe ääres (Pas-de-Calais'e departemangus), 25,657 el.; Robespierre süüdimisepaik.

Arrebo, Anders, (1587—1637), Daani luuletaja, oli 1617—22 Drontheimi piiskopp; uuema Daani luuletuse-kunsti isa. Kirj. „Hexæmeteron“ (kuus loomise päewa).

Arrénde, rent.

Arrést (lad. f.), kinnipidamine, asjade kinnipanemine; kohualuse kinnihoidmine ehk wahi all pidamine.

Arrondisement (Pr. f., l. arrondis'máng), ring, kreis, departemangu oja Prantsufemaal, mille eesotjas alamprefekt seisab.

Arrow-root (Ingl. f. l. arro-ruut), Maranta taimedest walmistatud jõuu ehk tärkliise = jahu; kergesti seedimlaste-toit.

Arjamas, kreisilinn Nishni-Novgorodi kubermangus, Teshhe jõe kaldal; 12,000 el.

Arjenäl (St. f.), ehitus, milles sõjariistu ja sõjakraami alal hoitakse.

Arjenif (arsenicum), algollus; siinane ehk teras-hall, metallisarnane, abras, kristalliline, väga mürgine metal; leidub looduses rauas-, nikkeli-, kobaldi- ja weewli-ühendustes, harwa puhtal näol. Kui a-ku 180 graadi kuumaiks aetakse, siis annab ta enesest väga mürgist auru wälja, millel kange sibula-lauga lõhn on. Sõu kääs sinikas-walge leegiga põledes muutub a. arjenikaliseks happeks.

Arjenikaline hape (acidum arsenicosum ehk arsenicum album), arjeniku ja hapniku ühendus. Puhas a. hape on ilma maitseta ja lõhnata, läbipaistev, wärwita ehk wähe kollakas, väga mürgine (sihwtine), kristalliline pulber; jaadakse arjenikust ehk selle ühendustest puhastamise teel; tarwitatakse klaasitööstuses ja wärwimise-loodades, tahjulikkude loomakeste häwitamiseks ja arstirohukis (werepuuduse, jõogi-isku kadumise ja jõuu kahnemise wastu jne.). A-se happe ja wasejoolade ühendus on „Schwein-furtti roheline“ nime all wärwina laialisemalt tuntud. Arjeniku wastu-sihwtid on: magnesia ja ferum sulfuric. oxydat.

Aršénjew, Konstantin Konstantinowitš (sünd. 1837), Wene adwokat ja wabameelne ajakirjanik, „Вѣстникъ Европы“ kaas-

tööline ja Brodhausen'i ja Jefron'i „Üleüldise teaduse sõnaraamatu“ toimetaja, demokraatlike paranduste era-konna kaasaajutaja.

Aršfin, Wene piffuse mõõt. — 1 aršfin = 16 werjoffi ehk 28 tolli = $2\frac{1}{3}$ jalga = 711,187 mm.

Artageres (l. artakierjes), Persia kuningad. 1) A. I. Piff-käji (Gr. f. Makrocheir, Lad. f. Longimanus), Xerys'e poeg, walitses 464—424 e. Kr. — 2) A. II. Menon (mälukas), walitses 404—358 e. Kr., surus oma wenna Kyros'e mäsju maha, sõdis kuni 387 spartalaste wastu ja sai Antalkidas'e rahu läbi Väike-Asia läänerranna ja Küpros'e saare tagasi. 3) A. III. Dhus, walitses 358—338 e. Kr., wõitis Phönitia, Judamaa ja Egiptuse (344) jälle tagasi. — 4) A. IV. (Ardešir), walitses 226—240 p. Kr., häwitas parthide riigi ära ja põhjendas selle asemel sassanidi riigi.

Artellid, Wene tööliste ühijused ühistöö tegemiseks või ühiseks majapidamiseks. A. liikmed on üheõiguselised ja nad wastutawad kõig ühijelt. On olemas iseiseiswaid ja iseiseiswusea-aid. Esimesed teewad tööd ise oma kapitaliga ja ise oma kahju või kasuga, teised ettewõtjate kapitaliga, kellest nad määratud tasu saawad. Iseiseiswate artellidena püüawad wenelased kalu, peawad jahti, hariwad põldu j. n. e. Saagi jagawad nad selle järele, kui palju keegi tööd teeb ja ettewõtteks kapitali annab. Aga ettewõtetes, mis

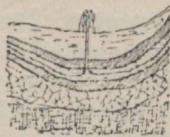
rohkem kapitali nõuavad, kaotavad a. oma iseseisvuse ja jäävad paljasteks palgatööliste ühisteks. Kapital on jäänud ettevõtjate poole, ja selle eest peavad a-d juurema oja jaaki nendele jätma. Harilikult elavad a-de liikmed koos ja peavad ühisel kulul maja. Remad on nagu perekonna liikmed ja ajavad oma ühiseid asju väga lihtjasti. Artellid, mida Wenemaal juba mitu sada aastat olemas on, on kehvematele inimestele palju kasu toonud ja neid päale muu üheskoos asju ajama õpetanud. Uue maal ajal on haritlased Wenemaalale Lääne-Euroopa eestujul ühistegemise ühiseid ajutanud, aga need ei ole seni edeneda suutnud.

Artemis (romlaste Diana), wade greeklaste ja hi ja kuu jumal, kasmuse ja puhtuse kaitseja, Apolloni kassitõde, Zeus'i ja Leto tütar. Tema auuks oli tore tempel Ephesos'e linnas.

Artemisia vulgaris, wt. puju; a. campestris, wt. põldpuju; a. absinthium, wt. koirohi.

Artériad wt. tuisjooned.

Artefi ehk **Artoa**-kaewud, niisugused purtskaewud, mille wesi kõrgemalt maakihilt tulles litsumise jõuul maa seest välja woolab. A. kaewusid wõib ainult sinna puurida, kus wesi kahe täitsa weefindla (läbi lastmata) maakihil wahel jookseb. Esmesed a.-kaewud ehitati Prantsemaal Artois (ütle: artoa) nimelises maakohas, kust nad siis ka oma nime on saanud.

Artefi-kaew.

Artevelde, Jakob van, Flanderi rahwa-erakonna juhataja, ajas 1336 Flanderi krahwi Ludwig I. Flanderist ära, sest et see ühes aadeliga prantslaste poole hoidis, sai (1345) rahwa mäsju ajal surma. Tema auuks on Genti linnas hiigla mälestus-sammas.

Arthritis (Gr. t.), liitme põletik, tekib pisielukate ehk ka kusehapu foolade keha-liigetesse kogumisel.

Artifel, 1) (keeleteaduses) wäike sõnake, mis nimesõna ette pandakse, et näidata, kas sõna tuntud wõi mitte. Saksa keele a-d on: der die das (tuntud), ja ein eine (tundmata). Soome sugu keeltes puudub a.; 2) kauba-asi; 3) ajalehe juhtkiri.

Artilleria (Pr. t.), juurtükivägi.

Artishok (cynara scolymus), taim korwõislaste (compositae) sugukonnast; kasvab metsikult Hispanias; haritatakse Lõuna-Euroopas suurel määral. A. lahtilõõmata die-korwikesi, mis lihawad ja maitsewad, tarwitatakse toiduks.

Artist (Lat. t. ars, kunst), kunstnik.

Artocarpus incisa, wt. leiwapuu.

Arnkass, wt. kass.

Arnkapp (orchis morio), 4—10 tolli pikune, mitmeaastane taim juu-

dajuurte (orchidaceae) sugukonnast. Lehed on pikergused. Died purpur-punased, harva valged. Tolmukad on rohelistel. A. kasvab arul.

Arundo epigea, wt. jäneseluga.

Arupärimine (lad. f. interpellatio), riigivalitsuselt seletuse- ja arundamine parlamendis. Arupärimisele võib selle harutamise järgneda, ja see võib seega lõppeda, et valitsusele usaldust või umbusaldust avaldatakse. Parlamentarismuse maadel peab valitus, kellele umbusaldust avaldatakse, ametist lahkuma. Vene seaduse järel peab valitus riigivolikogu arupärimise päale ühe kuu jooksul vastama. Ei loe volikogu kahe kolmandiku enamusega valituse vastu riigulõdumaks, siis läheb asi riigindufogu kaudu Riigikogema hääks arvamise alla.

Aru-jareed, Hollandi jaarestik, Uuesti-Guineast läänepoole, 7750 rkm. juur, u. 20,000 in.

Arujampinjon (agaricus campestris), kõige parem söödav seen lehtseente (agaricini) sugukonnast Tema pää on esite ümargune, kuulifarnane, pärast lai, kummis. Lehed on esite valkjad, lähewad aga warsti lihakarwa punajeks ning wiimaks pruunjaks-mustaks. Warre ümber on walge võru. Wars on umbne, file ja walge. A. kasvab juulist kuni oktoobrini aedades, metsades, orgudel, karjamaadel, kõige rohkem hohuse rooja pääl. A-i ei tohi mitte mürgi-jampinjoniga ära wahetada, mis sihtwine on.

Arutähthein ehk metstähthein (stелaria nemorum), 1—2 jala pikune taim nekside (caryophyllaceae) sugukonnast. A. lehed on õrnade karwadega kaetud, ülemised südamekujulised ja warteta, alumised pikemad ja karwaste wartega. A-d kasvavad warjulistes niisketes kohtades.

Arwelinus, J. G., Eesti kirjanik, jnd. 1753 Tallinnas, õppis 1771—1775 ujuteadust Leipzigi ülikoolis (Saksamaal), oli 14 aastat kodukoolis õpetaja, siis 15 aastat Tallinna domkoolis õpetajaks, suri 1805. Kirj. Eesti keeli 3 raamatut, milledest „Üks kaunis Jutto- ja Õppetuse-Ramat“, mis tahes jaos Tallinnas (1782 ja 1787) ilmus, kõige tähtsam on.

Arwidsson, A d o l f J w a r, Soome kirjanik, jnd. 1791, toimetas 1821 Turus Rootsi keelset ajalehte „Abo Morgonblad“, milles ta Soome keelt rääkiwale rahwale suuremaid õigusi nõudis; oli sunnitud 1822 kodumaalt ja ülikooli teenistusest lahkuma. Suri 1858 ühel teekonnal Rootsist Soomemaale. A. oli ka Pärnu-Elisabeti kirikuõpetaja Rosenplänteri poolt wälja antud ajakirja „Beiträge zur genaueren Kenntniß der estnischen Sprache“ kaastööline.

Asad, wanade skandinawlaste muinasjumalad. Neist oliwad kõige tähtsamad: Oden, Thor, Frey, Balder, Brage, Heimdall, Widar, Wale, Forsete Uller ja Höder. Raskjumalaid kutsuti a s y n a d e s. Neist olgu nimetatud: Frigga, Freya, Iduna, Eira ja Saga.

Asa foetida, Afganistanis met-
sifult kaswawa taimne (ferula scorod-
osma) juurtesse lõigatud haawa-
dest wälja woolanud ja kõwaks an-
gunud mahl, millel tibe maitse ja
paha, wastik lõhn on. Alalased
tarwitawad a. f. t maitseaineks. Pääle
jelle on a. f. hääks arstirohuks hyste-
ria, kõhu- ja kopspõletiku wastu.

Asalein, punane anilini wärv
(lammastiku=hapu rojanilin).

Asamajama, tulepurtskaw mägi
Jaapanis, Niponi jaarel, u. 3000 m.
fõrge.

Asantschewski, Mihail (1838—
1878), Wene helilooja, õppis 1861
kuni 1862 Leipzigi muusikat, oli
1870—76 Peterburi muusika-ülikool
(konserwatoriumi) direktor.

Asarum europaeum, wt. mets-
pippar.

Asbest, wt. kiwilina.

Asbjörnfen, Peter Christian
(1812—85), Norra kirjamees, oli
metajale Norra sisemiste asjade
ministeriumis, korjas rahwa juust
muinasjuttusid ja laulusid; avaldas
trükkis „Norra rahwa muinasjutud“.

Ascension (l. asjensh'n) ehk Tae-
w a m i n e m i s e j a a r, Afrika
jaar Atlandi mere lõunapaolses osas;
Inglise päralt. P ä ä l i n n: George-
town.

Aschanti (As=janti), Neeгри fu-
ningriit Ülem-Guineas, Kuldrannal,
27,500 rfm. juur, $\frac{3}{4}$ milj. in. Pää-
linn: K u m a s s i.

Asēptiline (Gr. t.), mädanemise
wastane.

Aserbeidshan (Aberbidshan), Per-
sia maakond, 104,840 rfm. juur.
Päälinn: Tabris.

Asgard, skandinawlaste muinas-
jumalate (asade) elukoht.

Ashabad, linn Taga-Kaspias, u.
20,000 el.—1881a. jaadit Wene päralt.

Ashton under Lyne (l. äsh'tõn
õnder lain). Inglise linn Lancasteri
krahwionnas, 42,000 el.; juurepä-
raline kudumisetööstus.

Asfalt ehk **mäewait**, tõmufas=muust,
rabe ollus, mida peaeu igaõ ilmajaoõ
leidub. Kõige tuttamam on n. n.
j u u d i w a i f, mida Surumere fal-
lastelt jaadakse. Ta sulab wäga
kergesti bentjini ehk terpentini ära.
Kui 5 osa a-i 100 osa terpentini
ehk bentjini sees ära sulatatakse,
siis jaadakse a s s j a l t = ehk r a u a =
l a f f i, mis raua päale tõmmatult
wiimast roostetamise eest hoiab. Et
laff ärakuiwades mitte rabe ei oleks,
lijatakse temale pijut ritšinuje-õli
ehk glitjerini juurde. Täiesti kindlaks
hapete wastu saab raualafiga üle tõm-
matud asi alles siis, kui ta mõnda
aega päikese walguse käes hoitakse.
A. wait muutub walguse kiirte all,
mispärast teda ka fotografeerimiseks
ja tsintografeerimises pruugitakse. Jä-
meda liiwaga ja kruusaga läbikoe-
detud tarwitatakse a-i uulitsate ja
jalgteede katmiseks. Kauplused peta-
wad rihti a-i õstjaid kiwitõrwaga,
mida kiwijõeist aetakse.

Asia, kõige juurem maailma jagu,
44,228,702 rfm. juur. P i i r i d:
Põhjas: Põhja jäämeri; idas: Waike

okean; lõunas: India okean; läänes: Afrika, Wahemeri ja Europa. — **P o o l s a a r e d**: Kamtſchatka, Korea, Taga-India, Malakka, Ges-India, Arabia, Väike-Asia. — **S a a r e d**: Kurilid, Sahalin, Jaapani saared, Liu-Kiu, Formoſa, Hainan, Filippiini saared, Sunda saared, Moluffid, Nikobarid, Andamanid, Tſeilon, Maledivid, Laffadivid, Kiproos. — **M ä g e s t i k u d**: Taurus, Libanon, Sinai, Kaukaſus, Elburſ, Hindutuş, Soliman, Himalaja, Ghats, Karakorum, Bolor, Kienſün, Nanling, Jüling, Peling, Chinggan, Etanowoi, Jablonoi, Altai, Thianſhan, Alatau, Ural. — **M ä e d**: Ararat, Erdfhiſh, Sinai, Hermon, Demawend, Dapſang, Dhaulagiri, Gauriſankar, Kantiſhindiſhinga, Munku-Sarbit, Bogdo Oia, Adamſpiſ, Indrapura, Kinibalu, Fuſijama. — **J õ e d**: Ob, Jeniſſei, Lena, Kolima, Amur, Hoangho, Jangtſekiang, Siſiang, Songka, Mekhong, Menam, Frawadi, Brahmaputra, Ganges, Narbada, Indus, Euphrat, Tigris, Kiſil, Zrmat, Altref, Amu-Darja, Eör-Darja. — **J ä r w e d**: Wan, Urmia, Tus-ſhölſi, Hamun, Ural, Kufunor, Lob-nor, Baital, Tengri-nor, Balhaſh, Kaſpia ja Surru meri. — **K õ r h e d**: Gobi, Syria ja Arabia kõrbe. — **T a i m e d**: Seebriſ, ſſipreſſi, rhabarberiſ, pähtlaſ, kaſtaniſ, datſipalmiſ, bananiſ, kohwiſ, wiigiſ, leiwaſ, loorberiſ-puu, puuwillaſ, thee-põõſaſ, riis jne. — **L o o m a d**: jääkaru, põhja-põdrad, rebas, joobliid, her-

melinid, ſaarmad, tiigrid, kamelid, Tibeti härg (jak), lõwid, tapir, elewant, pühwlihärg, ahwiid, papagoid, pelitan, wau jne. — **K i w i r i i g i** ja **a d u s e d**: kuld, hõbe, ſmaragd, ſaphir, diamandid; raud, waſk, tina, jne. **K i i g i d**: Hiina, Jaapan, Korea, Siam, Birma, Bhutan, Nepal, Kaſhimir, Aſghaniſtan, Perſia, Oman, Nedſhd, Hadramaut, Borneo, Turan. **U ſ u m a d**: Wene päralt: Siber, Wene Keſt-Asia, Buſhara, Khiwa; Inglise päralt: India ühes Tſeiloni ſaarega, Singapoor, Hongkong, Briti Borneo, Kiproos'e ſaar; Hollandi päralt: Jawa, Sumatra, Banka, Biliton, Borneo, Celebes, Moluffid; P.-A. ühisriiki päralt: Filippiini saared, Sulu; Prantsuſe päralt: Mahé, Karikal, Pondichery, Chanderanagor, Anam, Tongking, Kotſchinhiina; Portugalia päralt: Goa, Diu, Timor (pool), Makao; Türgi päralt: Väike-Asia, Armenia, Syria, Paläſtina, Hiidſhaſ, Jemen, Meſopotamia. **R a h w a s**. Aſiaſ elab 840 milj. in. Reisi on Mongolitõugu: mongolilaſed, Siberi päriſrahwad, kal-mükid, kirgiſid, türkläſed, hiinläſed, jaapanläſed, tibetläſed ja Indo-Hiina elanikud; Malai tõugu: Malaka poolſaare lõunapoolſe jao ja Lõuna-ida Aſia ſaarte elanikud; walget tõugu: hindud, perſläſed, armenläſed, arabläſed, juudid; muſta tõugu: drawidid. **U ſ k**. Aſiaſ leiame Brahma, Buddha, Juudi, riſti, Muſhamedi uſu poolehoidjaid ja paganaid. — **U u r i m i ſ e r e i ſ i d e** aja lugu.

Kuni Kristuse ajani tunti täielikult ainult Lääne-Aasiat. Uusi teateid Kesk- ja Ida-Aasia kohta tõi alles 13. aastajaja lõpul Venezia kaupmees Marco Polo, kes Hiinamaal 17 aastat elas. Portugalia mere sõitja Vasco de Gama purjetas 1498 Kalkuttasse. 1521 leidis Hispania teenistuses olev portugallane Magelhaens Filippini saared üles. 1619 jõudis Beaulieu Sumatra saarele. 1725—28 uuris Behring Siberi ja 1776—79 Cook Kamtjatka randa. 1761—64 käis kapten Niebuhr Arahias. 19. aastajaja tähtsamatest Aasia reisirijatest olgu nimetatud: Krusenstern, Humboldt, Dittmar, Radde, Vambery, Riepert, wennafjed Schlegintweit, Forstyth, Richthofen, Meyer, Hellwald, Prshewalski, Rostowzew, Regel, Potanin, Sven Hedin ja parun Toll.

Asfalon, wanal ajal linn Palästinas, Wahe mere ääres.

Asklépios, muinasgreeklaste „terwiseteaduse jumal“, Apollo poeg.

Asnyk, A d a m (1838—97), Poola luuletaja ja näitemängude kirjutaja.

Asowi meri, Musta mere kirdepoolne jagu. Ta on Mustameraga Kertschi merekituse läbi ühendatud. Meripind on 35,000 rw. ehk 37,605 rkm. juur. A. meri on Wenemaale väga tähtjas oma kalarikkuse läbi (kalu püütakse u. 6 miljoni rubla eest aastas). Kauplemisele aga on see asjaolu väga takistuseks, et meri talwel kinni külmas ja väga madal ($1\frac{1}{2}$ — $6\frac{1}{2}$ sülda) on.

Aspar (spargel) (*asparagus altiss*, ehk *asparagus officinalis*) 2—7 jala kõrgune mitmeaastane taim liljakaswadel (*liliceae*) sugukonnast. Tema juurikatest kaswawad lihawad wõjud wälja, mis asparite ehk sparglite nime all tuntakse. A-i died on kollakas-rohelised. A-id kaswatatakse aedades lihawate wõjude (asparite) pärast. Tema wõjusid sööakse.

Aspar.

Aspasia, ilus ja waimurikas Greeka naesterahwas, jnd. 470 e. Kr. Miletis linna, oli Athena riigimehe Perikles'e abikaaja (mitte armuke).

Asperuco procumbens, wt. kaserohi.

Asphalt, wt. asfalt.

Asphyktia (Gr. f. l. asphyktia), tuifsoone lõõmise ära kadumine; warjusurm. A. on kahte tõugu: a) *sinine a.*, nahk on haigel sinine ja üles turjunud, süda tujuk aegapidi ja kõwasti; b) *walge a.*, nahk on walge ja külm, werd ei ole pea sugugi naha all näha. A. korral on inimese wäljanägemine surnu taoline; ainukene elu tundemärk on nõrk ja sagedane

südame tufjumine. N. ajal peab
 kunstlikult hingamist edendama.

Alsquith (L. eskvit). Herbert Henry, Inglise riigimees, sünd. 1852. Tema waliti 1886 alamtoja liitmeks, hoidis pahempoolsete wabameelsete poole, kufutas (1892) wanameelse ministeriumi, sai Gladston ministeriumis sijemiste asjade ministriks ja pidas feda ametit ka Rosebery ministeriumis kuni selle langemiseni (1895.) edasi. A. püüdis agarasti sotfjaliseid parandusi maksma panna. Pärast lōi ta imperialismu poole, mispärast ta pahempoolsetele wõõrats jäi. Rõneldi isegi, et ta wabameelsetest lahku lüüa ja Chamberlaini juhatajel olewate imperialistidega ühendust tahab teha. Alga kui Chamberlaini kaitsetollide hääks fihutuse-tööd algas, astus A. talle kui wabakauplemise poolehoidja kindlasti wastu. Wabameelsed jaiwad (1905) walitjuje, kumne-aastase wahaja järel, jälle eneste kätte, ja A. nimetati rahaminiistriks. 1908 fewadel jäi pääminister Campbell-Bannerman raskesti haigeks ja lahkus ametist, siis astus A. walitjuje etteotja. A. on teraw mõtleja, hää kõneleja, tugew töömees. Alga et ta kuur ja külm on, siis ei ole tal palju sõpru.

Asjam, endine kuningriik, nüüd Ing-
lise maafond Ida-Indias, 126,917 rfm.
fuur, 5,000,000 in. Päälinn: Gauhatti.

Asfajiniid, Muhamedi uulahl (12. ja 13. aastajal) Libanoni mägedes, oli kuulus oma rõõvimeiste ja salatap-

miste poolest. Ujulahu päämeešt fut-
 futi „Mäe wanaks“ (Sheif ul djebal).

Assemblée (Pr. f. I. ašjangblée),
foosolef, foosolejate fogu. A. n a t i o -
n a l e, rahwa foosolef, parlement.

Assessor (lad. f.), kaasiſtniſ, fõr=
wal=iſtniſ; ametikoſa liige.

Assimilation (Lad. f.), jarnafeks tegemine, jarnadus. — Assimileerima, jarnafeks tegema.

Asjiniboia, maakond Kanadas,
P.-Amerikas; 233,000 rfm. juur Pää-
linn: Regina.

Asjiniboine, jõgi Kanadas, Red-
Riveri haru; 1800 fm. pikk.

Asiifid (Pr. f.), wannutatud meeste
fohus.

Asistent (Rad. f.), arști mîi profesori abiline.

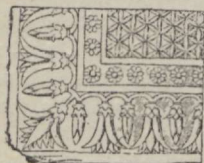
Association (Uue Lad. f., I. as-
jótjatiõn), ühendus, feltõ. Asjot-
jatiõni õigus, feltõde asu-
tamise õigus. Kooperatiiv-
line asjotjatiõn, ühistöö
ühisus.

Assonants ehk assonation (Vab. f.),
ühtekõla; luuletustes rõhuga silpid
t ä i s h ä ä l i f u t e (vokaliide) ühte-
kõla, näit. ilmas ilmunud imedusi
ehk tuli huffab nfinust. Eesti luu-
letustes tuleb a. enamasti iffa alli-
terationi kaajas ette, näit. jundis
juwel sõudemaida, lehefesi lehwimaie.
kästis kaste kahiseda.

Assyria (Ebr. f. Asfur), wanal ajal wägew riif Ges-Asias, Tigrije jõe ääres. Riigi päännaaks oli Ninive. A. oli juba 1500 e. Kr. iisefisew riik. Tema õitseajaks pees-

tafse kuninga *Asjarhaddon'i* valitfufe-aega (681—668 e. Kr.) — *Al.*-riigi hävitasimad (606 e. Kr.) kaldealased ja medialased ära. — En-dise *Niniwe* linna ajemelt on kaewamise teel väga mitmesuguseid kunstasju, tööstuse jaadusi, tahvlid, templite ja kuninga-kodade ware-

meid leitud. Meist muinasmälestusj märkidest on näha, et kunst ja töös-tus *Al.*-s väga kõrgel järjel on olnud. Kuningate kodade ja hoonete seinad on piltisid ja kiilufarnaseid märkisid (kiil-kirja) täis. Viimased annavad sõ-numid selleaegsete wõimumeeste te-gudest, sõdadeist jahtideist jne.

Assyria kunst.

Astarte (*Astarot*), syrialaste „sõja ja surma“ naisjumal, kellele inimesi ohverdati. Tema auuks olivad *Sidon'i* ja *Tyros'es* templid.

Aster chinensis, aster; taim for-

wõislaste (*compositae*) jugufonnast, nuttõislaste liigist. Jhus aialill. — *Al.*-sid on enam kui 160 tõugu. Nad on *P.*-Amerikaist pärit.

Asteroidid, väikesed rändamad

tähe*d* Mars'i ja Jupiteri wahel. Praegusel ajal tuntakse neid üle 200. Palja filmaga ei ole näha mitte ühtegi neist; kõige juurem a. on 200 korda vähem, kui meie maake*ra*. A*de* teefond ümber päitese kestab kestmisel arwul 5 aastat. Arwatakse, et nad kõik on ühe juurema rändawa tähe (planeedi) tüübid olnud.

Asti ehk Burtnecki järv, Viimaal, Wolmari maakonnas, mitte kaugel Gesti ja Läti rajast. Järwe juurus on 36 rw. Järwest jookseb Salitsa jõgi Riia lahte.

Asthma (Gr. f.), lämmastus ehk rinnakramp. Arwati wanemate ja arwatakse weel nüüdgi paljude arstide poolt iseisewaks haiguseks, kuid praegune arstiteadus tunnistab teda ainult haiguse nähtuseks.

Astigmatism (Lad. f.), wiga filmade juures, mis jellest tuleb, et sarwnahk ehk kristalliline õigel määral kõwer ei ole, mille tagajärjeks see on, et walguje kiired, mis ühest punktist wälja lähewad, mitte enam enna*st* ühes punktis kokku koguda ei wõi. Seda wiga parandatakse kumerate ehk ümarguste lihwituse abil.

Astrahani kubermang, Wolga jõe ääres olew kubermang, ulatab kuni Kaspia mereni; 208,300 rw. juur; üle 1 milj. in. (wenelased, armenlased, tatarlased, kalmükid ja kirgislased). Jõe*d*: Wolga, Sarpa, Jेरुslan. Jär*w*e*d*: Elton, Baskuntjachi järv (soolajärwed) jne. R*i*ma

on kuur (suwel on kuni 40 graadi soe ja talwel kuni 26 graadi külm). Elanikkude pää-elutoimetused on: soola-tööstus, karjakaswatamine, aia-asjandus ja marja wiina-tööstus; põllu-asjandus ja wabriku-tööstus on madalal järjel. A. kubermangus on 7 kreisi: Astrahan'i, Krasnojari, Tsarew'i, Enotaew'i, Tschernojar'i, kirgislaste sijemine ordo ja kalmükide stepimaa. Kubermangu päälinn on Astrahan, 113,000 el; tähtsajad kaubalin*n*.

Astrologia (Gr. f.), teadus, mis õpetab, kuidas taewatähtedest tulewiku sündmusi ja inimestele õnne wõi õnnetust ette kuulutada. Selle teaduse algkodu oli Kalde*a*-maa, kust ta Lääne-Aiasse laiali lagunes ja jäält wiimaks kestajal arablaste läbi Europasse toodi. Uu*e*mal ajal on ta ära kadunud.

Astronomia (Gr. f.), täheteadus, õpetab taewatähti tundma.

Astrosjüfika, astronomia teaduse osa, mis taewatähtede wiisikalistest omadustest õpetust annab.

Astúria, endine würstiriik Hispania põhja rannal, nüüd Oviedo maakond, 10,805 rkm juur. Hispania troonipärija kannab 1388 a. jaa*d*ik A. printsi nime.

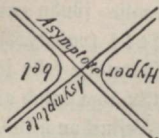
Athyages, Media riigi wiimne kuningas 593—558 e. Kr. Persialane Kyros wõitis ta ära ja tõukas ta troonilt.

Ajun-Ada, Wene sadamapaik Kaspia mere idarannal. Siit algab Taga-Kaspia raudtee

Asuncion (l. ajuntfion), L.=Ame-
rika wabariigi Paraguay päälinn, Pa-
raguan jõe pahemal kaldal, 52,000 el.

Ashl (Gr. f. l. ašil), warjupaik.

Asymtote (l. ašimtoot), õige joon,
mis kõverale joonele (kurwele) ligi-
neb, ilma et teda lõikab ehk puu-
tub. Hyperbelil on 2 a-t.

Asymtotote.

Asyndoton (Gr. f.), lause, milles
sidesõnad wälja heidetud. Näit.

Parred, palgid pragisewad,
Atnad puruks, laste tija,
Lapsi otšib ema, isa,
Tules loomad
Znisewad.

Atacama, kõrbe Chiles ja Boli-
wias.

Atakſia (Gr. f.), jäärte wärisemine
seljaüdi haiguse ajal.

Ataman, kajakate päälif.

Atavismus (lad. f.), niisugune
nähtus, kui järeltulejate juures esi-
wanemate kehalikud ja waimlikud
iseäraldused, mis juba sugukonnast
kadunud näiwad olewat, äkitšelt jälle
nähtawale tulewad.

Atbajar, kreisilinn Atmolini piir-
konnas (oblastis).

Atbara, Nili jõe parem haru, Abes-
sinias ja Rubias.

Atelier (Pr. f., l. ateljee), kunstniku
ehk päewapiltniku töötuba.

Athanásius Suur, kiriku-isa, ind.
u. 296 Aleksandria linnas, fr. 373,
oli 328 saadit Aleksandria piiskopp.
Õpetas, et Jumala Poeg igawane
ja Jumala Isaga ühewääriline on.

Athapasca, jõgi Briti P.=Ameri-
kas, 1000 km. pikk, tuleb Kaljumäges-
tikuft, jookseb A.=järwe, mis 7700 rkm.
juur.

Athén, 1) w a n a A., wanaaegse
Attika päälinn ja wanade greeklaste
hariduse keskoht; muinasjuttude jä-
rele 1500 e. Kr. ajutatud; oli wa-
nas Greekas kõige tähtsam linn.
2) P r a e g u n e A., Greeka kuning-
riigi päälinn, 126,000 el.

Athēna (Gr. f. Pallas Athēna,
roomlaste M i n e r w a), Greeka mui-
nasusus tarkuse ja teaduse nais-ju-
mal, Zeusi tütar.

Athenäum, Greeka naisjumala At-
hēna tempel; päraspoolle õpe-asutus.

Athletid (Gr. f.), muinas-Greeka=
maal elutufelijed maadlejad; jõuu-
kangelased.

Attarſt, kreisilinn Saratowi ku-
bermangus, 10,000 elanikuga.

Atlandi okean, meri Europa, Af-
rika ja Amerika wahel; 90,303,000 rkm.
juur. J a o d: Bahemeri, Biscaya
laht, Väanemeri, Sakjameri, Guinea
laht, Hudsoni laht, St. Lorenzi laht
Meksiko laht ja Karaibi meri. W o o =
l u d: Goltſjõgi, Brasilia, Vääne-
Afrika, maapoolitaja= ja wastu=wool.
Reist wooludest on Goltſjõgi meile kõige
tähtsam, sest et temal wäga suur mõju

Europa klima kohta on. A. okeani kõige suurem sügavus on 8341 m. (Vermuda ja St. Thomas'e saarte vahel) keskmine sügavus 3700 m. A. okeaniis on 18 weelust telegrafi (kaabelit), mis wana- maailma uue- maailmaga ühendavad. Ka on A. okeani kõige rohkem tuntud ja maailma kaubandusele kõige tähtsam meri.

Atlantis, muinasjutuline saar Atlantide meres.

Atlas, mägestik Põhja-Aafrikas (Marokkos, Ameerikas ja Tuneeias). Selle mägestiku kõige kõrgem latv on Džebel-Uksidži (4500 m. kõrgel).

Atlas, 1) Greeka muinasususe Prometheus'e wend. Zeus pani teda maakera kandma; 2) esimene kaelalüli; 3) hiilgaw, toimene siidiriie; 4) maakaartide raamat.

Atmometer, riist, mille abil wee auruse- muutmist mõõdetakse.

Atmosfera (Gr. f., l. atmosfäär), õhufogu, mis maakera ümbritseb. Ka teiste taewakehade (planetide) gaasijarnast ümbrust kutsutakse a-ks. Maakera a. on 21% hapnikust, 78% lämmastikust ja 1% argonist (fogu suuruse järele) koos. Pääle nende on weel a- s wähe jöehapnikku, weeauru ja ammoniaki leida. A. tihedus wäheneb jeda rohkem, mida kaugemale maakerast mindakse. A. kõrgus on wäga mitmesugune (75 kuni 160 km.). Oma raskusega rõhub a. maakera pinna pääle. Seda rõhumiist mõõdetakse barometri abil. Keskmine rõhumine on umbes 1033 gr. ruut-sentim.

pääle. Harilikus elus nimetatakse jeda rõhumiist üheks atmosfäärise.

Atollid, kitsad, rõngajarnased koralli-saared India- ja Wäikese okeanis.

Atom (Gr. f.), kõige wähem aine osa, mida enam ühegi kunstilise (mehanilise ega keemilise) abinõuga jagada ei saa. A- d ühinewad molekulideks. Mitmesuguste ainete a- d ühinewad üksteisega mitmel wiisil. Seda ühinemise- jõudu nimetatakse wärtsu- jeks (valenziks). Wäärtsuse üle otustatakse selle järele, kui mitme wesi- niku a- ga antud aine a. ühine- neda wõib. Wesi- nit on üfus. Nii näituseks ühineb 1 floori a. ühe wesi- niku a- ga (ühewääriline), 1 hapniku a. kahe wesi- niku a- ga (wesi- nit = kahewääriline), 1 lämmastiku a. kolme wesi- niku a- ga (lämmastik = kolmewääriline). Jgat a- i ümbritseb eeteri ford. See eeteri ford ongi see osa, mis a- i teiste a- dega ühendab.

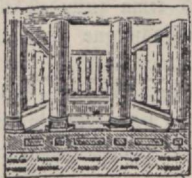
Atonia (Gr. f.), lõtwus, mittekorraline tegewus; fõhu a., fõhu lõtwus.

Atriplex, wt. malsjad.

Atrium (Lat. f. ater, must, j. o. kolde suitsust, mustunud tuba). A. oli esiotja muinasroomlaste elumajades kõige tähtsam jagu, sest siia oli kolle, perekonna jumalad, rahakasti jne. paigutatud. Pärastpoole hakati a- i jamastega, toredate asjade, purtskaewude ja muruplatsidega kaunistama. Seda tarwitati ka klientide wastu- wõtmise ruumiks.

Atropa belladonna, wt. hullkirsi.

Atrophia (Gr. f. l. atrofia), üfjute kehaojade ehk terwe keha fõdu-

Atrium.

nemine haiguste ja rakufeste puudulise toitmise tagajärjel.

Atropin, hullufirsi (atropa belladonna) mürgine alkaloid. Mõned loomad aga ei näi seda mürgi mitte kartvat, näit. kodujänesed. Nad võivad ilma veata hullufirsi lehti süüa, kus juures ainult nende liha mürgiseks muutub. A. vastukihutiks on tannin ja jod. Nende ainete mõju on siiski alles veel kahtlane. A-i tarvitatakse arstirohiks, iseäranis silma-haiguste arstimise juures.

Atschin, endine iseiseisew kuningriik Sumatra saarel. Päälinn: Atschin. Müüd Hollandi päralt.

Attaché (Pr. f., l. attashee), noored inimesed, kes saatkondade juurde määratakse, et tegelikult diplomatiat tundma õppida.

Atterboom, Peter Daniel Amadeus (1790—1855), Rootsi luuletaja, oli prof. Upsala ülikoolis. Tema tähtsam kirjatöö on „Lycksalighetens ö“ (õndsuse saar).

Attestat (lad.f.), kirjaline tunnistus.

Attika, muinas = Greeka maakond, mille päälinnaks Athen oli. Praegu

Greekamaa kreis ehk nomos, millel poolsaare-nägu ja mis umbes 2200 rkm. suur. Tema piirideks on põhjapool Böötia, lääne-pool Megaris, muial aga meri.

Attila, hunnide kuningas, valitses Ungaris 433 a. jaadit wenna Bledaga ning 444 aastast jaadit üffi. Tema päälinnaks oli Tokai linn Ungarimaal. A. liitis oma riigi külge skythid ja kõiit Germania sugu rahwad Wolga jõest kuni kess-Sakamaani. Laastas Ida-Roma riiki. 451 a. võitis Roma väeülem Aetius A. sõjawäed Katalaunia väljadel ära. A. suri 453 a.

Attorney (Ing. f. ättörni), Ingliseamaal wahemees advokadi ja kohtutäija wahel. Ta kirjutab küll paberid, kuid ta ei võta juurõnalist kaitset kohtu ees enda pääle.

Attribut (lad.f.), omadus, tundemärk.

Atwoodi masin (l. ätwoodi masin), riist, mille abil kehade kukkumise seadusi seletatakse.

Auber (l. obäär), Daniel Francois Esprit Jacques (1784 kuni 1871), Prantsuse helilooja, Cherubini õpilane, oli 1842 a. jaadit Pariisi muusika ülikooli (konserwatooriumi) direktor ja 1857 a. jaadit keiserliku koja kapellmeister. Tema tähtsamad helitööd on: „Portici keeletu“, „Fra Diavolo“.

Austland (l. oostland), linn Uue meremaa põhjapoolsel saarel (Aust-ralias). Oli enne Uue-meremaa päälinn. Linnas elab pääle 35,000 el. Asutatud 1841.

Auflandi-saared (l. ooflandi-), Austraalia saarestiit, 330 km. suur, Uue-meremaalt lõunapool. A. j. on 1806 Bristolist poolt ülesleitud.

Audiatur et altera pars (lad. l.), kuuldagu ka teist poolt, j. o. koh- tus tehtagu igasühele õigust.

Audientia (lad. l., l. audiéntsia, Ef. l. audienz), kuulmine, kuulda võtmine; riigivalitseteate, wärstide ja wõimumeeste jutule pääjemine; pidu- lit jutule võtmine.

Audiphon, kuulmise abinõu kur- tidele. A-i tarwitaja võtab mikro- foni nõõri hammaste wahel, mille kaudu hääl kuulmise ergu juurde pääseb.

Auditorium (lad. l.), 1) õpetesaal (iseäranis ülikoolis); 2) päältkuula- jate kogu.

Audiometer (sonometer), riist mille abil kuulmise terawust mõõde- takse; mikrofoni ühendus telefoniga.

Auer, Aloys (1813—1869), Saksa raamatutrukija, looduse- i setrukija ülesleidja, oli 1841—68 keiserliku kooja- ja riigi-trükikoja direk- tor Wienis.

Auer, Leopold, wiituli-kunstnik, jud. 1845 Ungaris, oli 1864—66 kontsertimeister Düsseldorfis, kut- juti 1868 Peterburi muusika ülikooli (konservatoriumi) õpetajaks Henri Wieniawski ajemele. 1887 a. saadik keiserliku Wene muusikafeltskonna symphonia-kontsertide juhataja.

Auerbach, Berthold (1812—82), Saksa ilufirjanik. On palju jut- tuid ja mitmed teaduslikud uuri-

misetööd kirjutanud. Ka Eesti keelde on mõned tema juttudest tõlgitud, nagu „Paljasjalgne tütarlaps“ ja „Joosep lumes“.

Auersperg, Anton Alexan- der, krahw von, Austria kuuletaja ja politikategelane, (warjunimega Anastasius Grün), jud. 1806 Laibachis, suri 1876 Grazis.

Augéas (Ugeas, Ugias, „hiilgaw“), Greeka muinasjuttude jä- rele Elis'e kuningas, kes oma juure- karja poolest kuulus oli. Karja- sõnnik oli aastate jooksul väga kõr- gele tõusnud, ja Eurystheus mää- ras Herakles'ele ehk Herkules'ele üheks wägitoeks Ugeiaje lautajid ühe päewa jooksul ära puhastada. Herkules nõudis A. käest selle töö- eest endale kümnenditu osa karjast, mida temale ka lubati. Herkules- jaatis oma töö seega korda, et ta Menios'e ehk Penios'e jõe lautadest läbi juhtis, mis sõnniku enesega kaasa wiis. A. ei maksnud aga te- male lubatud palga ära, mis pääle A. ja Herkulese wahel wihane sõda algas, mis A. surmaga lõppis. Her- kules pani tema poja Phygus'e jälle uuesti troonile. Kaudses tähendu- ses tähendawad Ugeiaje lau- dad musta ja jopast ruumi.

Augier (l. oshjee), Guillaume Victor Emile (1820—89), Prant- suse näitekirjanik. Tema näidendid on eluwõistide kujutamise ja kirjutuse- wiisi poolest eeskujulised.

Augit (pyroxen), mineral, hari- likult must ehk tume-roheline; lei-

tafje bajalti lawa tõugude hulgas; seisab sõmermuulast, lubjast, magnefiast ja rauust koos. Temast valmistatakse mitmesuguseid kujusid.

Augsburi, linn Baierimaal, Lechi ja Bertachi jõgede vahel; 95,000 el. — A. on romlaste ehitatud 14 e. Kr.; oli 1276—1806 waba riigilinn.

Augsburi usurahu, tehti 1555 a. Selle usurahu läbi saiwad Lutheruse usulised (mitte reformeeritud usulised) katoliiklastega ühesugused õigused.

Augsburi usutunnistus, Lutheruse usuliste kõige tähtsam usutunnistuse kiri, mis Augsburi riigipäeval 1530 Saksa keisri Karl V-le ette pandi. Ta langeb kahte osasse. Esimene osa räägib usu põhjusemõttest ja õpetusest; teises osas näidatakse, mis tüüsi katoliku usus parandust tarwis oleks. Et Melanchton, kes selle usutunnistuse koostanud, pärastpoole päätiifiti, milles pühast õhtusööma-ajast kõneletakse, muutis, siis jündis riid muudetud (variata) ja muutmata (invariata) wäljaannete poolehoidjate wahel.

Augurid, Roma ohwri-preestrid, kes lindude lennuist ja häälest tulewisku ette kuulutasiwad.

August, lõikuse kuu, kaheljas kuu meie aastas. Enne oli tema nimi romlaste juures Sextilis s. o. kuues kuu, aga 8 a. e. Kr. hakati Roma senati käsu järele teda keisri Augustus'e nime järel August'iks kutsuma.

Augustini ordo, katoliku kiriku kerjusemunkade ordo, asutatud Püha Augustinuse poolt (388). 16 aas-

tajal oli A. ordol 2,300 kloostrit. Praegu on A. ordo pea igal pool kaotatud.

Augustinus, Aurelius (354 kuni 430), kuulus läänemaa kiriku-ija ja õpetaja, laskis 387 end ristida, waliti 395 Hippo piiskopiks milleks ta surmani jäi. Ta wõitles nende wastu, kes ristiusu õpetusest lahku läksiwad, iseäranis kirjutas ta donatistide wastu. A. pani suurt rõhku ristigoguduse osasaamise ja sakramentide pääle; kõik hääd omadused, mis inimesel on, on Jumala armuand. A. tähtsamad kirjatööd on: De civitate dei (Jumala riigist) ja Confessiones (tunnistused).

Augustow, kreisilinn Suwalki kubermangus Poolamaal; Poola kuningas Sigismund II. Augusti käsul 1560 ehitatud. Linnas elab u. 13,000 in., kellest pooled juudid.

Augustowo kanal, ühendab Weiseli jõge Njemeni jõega. Kanali pikkus on 98 w.

Augustus, Cajus Julius Caesar Octavianus, Roma riigi esimene keiser, Caesari kasupoeg, sünd. 63 e. Kr., tegi Antonius'e ja Lepidus'ega teise kolmiksepingu (tri-umvirat'i), mille järele ta Päänemaad omale sai, kinnitas oma seisukohta see läbi, et Sextus Pompejus'e ja Lepidus'e ära wõitis. Wiimaks wõitis ta Aetiumi lahingus (31) ka Antonius'e ära ja sai see läbi üksiwalitsesjaks. Roma senatil laskis ta kõik tähtsamad riigiametid omale anda. Ta walitses pehmelt ja rahulikul.

edendas teadusi ja kunstisid, suurendas riigi piiriseid Germanias ja Jda-maal, suri 14 p. Kr. Nolas.

Augustulus (Romulus), Lääne-Roma riigi viimane keiser, valitses 475—476.

Aul, tatarlaste ja Kaukasia mäe-elanike külad.

Aula (Vab. l.), wanade romlaste juures „õu“, nüüd kõrgemate õpetajate „pidusaal“.

Aun, Eliste, Eesti naisluuletaja, sünd. 1863 Wastjeliina kihelkonnas, Võrumaal. Tema tähtsamad kirjatööd on: „Ribuwitsa õied“, „Lääne linnuke“ ja „Metja lilled“.

Aunusemaa, wt. Olonetsi kubermang.

Aura, jõgi Soomemaal, jookseb Turu linnast läbi Põhja (Botni) lahte.

Auramine, kõwade ehk wedelate kehade auruts muutmine. Kergemad ollused, nagu liitwa ja eeter aurawad ennemini kui tihedamad (raskemad), näit. wesi. Mida arwem ümbrus, seda kergemalt sünnib auramine. Kõige kergemalt sünnib a. õhuta ruumis. Sellest järgneb ka see nähtus, et kõrgete mägede pääl wesi ja teised wedelikud madalama soojuse käes keema, j. o. juurel mõdul aurama hakkawad. Auramise tingimised on järgmised: 1) A. sünnib seda kiiremini, mida kõrgem aurawa wedeliku soojus; 2) a. on seda kiirem, mida madalam ümbritsewa õhu soojus on; 3) kuiwemas õhus on a. ka kiirem; 4) a-st

kiirustab liitum õhuwool; 5) a. on seda juurem, mida juurem on aurawa wee pind; 6) kõige kiiremini sünnib a. õhuta ruumis. — Sünnib wedelikus a. ilma soojendamiseta, siis jahutab ta aurawat wedelikku; jarnasel korral tarwitab a. aurawa wedeliku soojust, mis iga auramise juures päätingimine on. Nii võib klaasriista all olem wesi jääks muutuda, kui õht riiista seest äkitsest wälja pumbatakse. Kui soojal suwisel päewal keha aurawa weega niisutatakse, siis jahutab see ihu nahka. Sel teel on võimalik liiast palawusest lahti saada. Kergesti aurawate ainete, nagu eeteri jne. abil walmistatakse ka suwel jääd. Üliwäga kergesti aurawate ollus-tega, nagu wedela weewilthapuga määrivad taskukunstnikud oma jalgu ja kõnniwad siis punajeks kõetud raudplaati mööda.

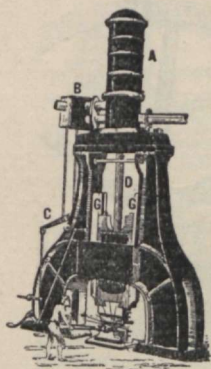
Aurelianus, Gajus Lucius Domitius (214—275), Roma keiser, valitses 270—275, lastis Roma linna ümber müüri ehitada, häwitas (273) Palmyra naistuninga Zenobia walitsuse, sai Persia sõjakäigul (275) oma sala-kirjutaja käe läbi surma.

Aurelius, Victor Sextus, Roma ajalookirjutaja, elas 4. aastajal p. Kr., oli Afrikast pärit. Kirj. „Roma keisrite ajaloo“.

Aurora (Vab. l.), wanade romlaste „koidu“ naisjumal; koit.

Aurora borealis (Vab. l.), wirmalised.

Auru-haamer, masin, mida suurtes raua-wabrikutes raua tagumiseks tarvitatakse. Temaga töötatakse järgmiselt: Auru jõul töstetakse 1000 puuda ja veel rohkem kaaluv raudpakk kuni 10 jalga kõrgemale ja lastakse jäält alasi pääl oleva ja tagumiseks määratud rauatükki pääle langeda. Auru-haamri abil võib määratud juuri raudpakkusid taguda, aga ka muna-loore katti lüüa.

Auru-haamer.

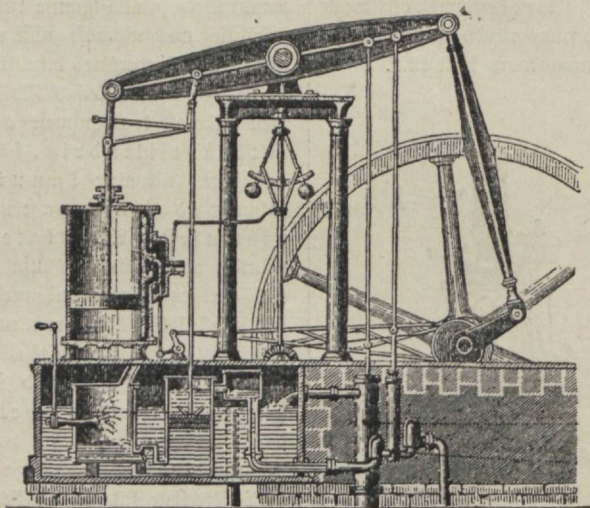
Aurum (Vad. t.), kulb.

Aurumafin. Kui finnisest riistast wefi keema aetakse, siis sünnitawad keedetawa wee aurud nii juurt rohku, et jeda elawaks tööjõuks võib tarvitada. See nähtus andis põhjust aurumafina ülesleidmiseks. Esimene a. walmistati 18. aastajaja algusel Papini põhjusemõtte järele. — A. põhjusemõtte.

Wefi, mis katlas keema aetakse, sünnitab auru. Aur tungib tsilindrisse, milles liikuw kann auru rõhu mõjul üles ja alla surutakse. Tõuseb näit. kann tsilindri ülemisesse otsa, siis saab aur isefuguse wärgi läbi tsilindri päälmissesse osasse juhitud ja kann surutakse auru jõuu läbi tsilindri alumisesse otsa. Kanni üles- ja alla-käimise liikumine juhatakse mehhanismuse abil rataste pääle, mis ümberkäies kasulikku tööd teewad. — Nõnda seisab siis a. kolmeist pääosast koos, nimelt auru-katlast, tsilindrist, selle sees aurujõuul liikuwast kannist ja liikumist edasjandwast mehhanismusest. — Auru-katel. Aurukatlat peab niifugune kaju olema, et tuleleek temale paremini juurdepääseks ja selle läbi siis rohkem auru sünnitaks. Sekk ehitatakse paigalseiswatele aurukatladele abikatlad juurde, ja liikuwatele katladele tuletorud sisse. Aurukatlad tehakse paksubest raudplaatidest, mis neetitega kindlasti üksteisele külge pandakse. Ahjuist läheb juits korstnasse, katlast aga aur—tsilindritesse. Juhutub, et katlasse auru liig palju on sünninud, siis võib katel sellest lõhkeda. Katla lõhkemist aga hoiawad hoiatusekraanid, mis teatawa aururõhu tekimisel iseenejst lahti lähevad ja ülestigse auru wälja lastewad. Aururõhku katlas mõõdetakse manomeetri abil, kuna katla küljes olewad klaastorud weepinna kõrgust katlas näitawad. — Tsilinder. Katlast tuleb aur tsilind-

risse ja rõhub kanni pääle. Iseäralise abinõu läbi, mida aurujaotajaks kutsutakse, juhitakse aur kord ühte kord, teise tsilindrijaoosse. Aurujaotaja seisab pääratta-wõlwiiga wända ehk eksitsentriku abil ühenduses. Jõuab kann

tsilindri alumisesse otja, siis lüftab pääratta-wõlwi külge kinnitatud eksentrik aurujaotaja üles. See paneb päälmise auruaugu kinni ja lasab alumise lahti. Alumisest august tsilindrisse pääsnud aur tõukab kanni üles ja ajab teisel pool oleva auru,

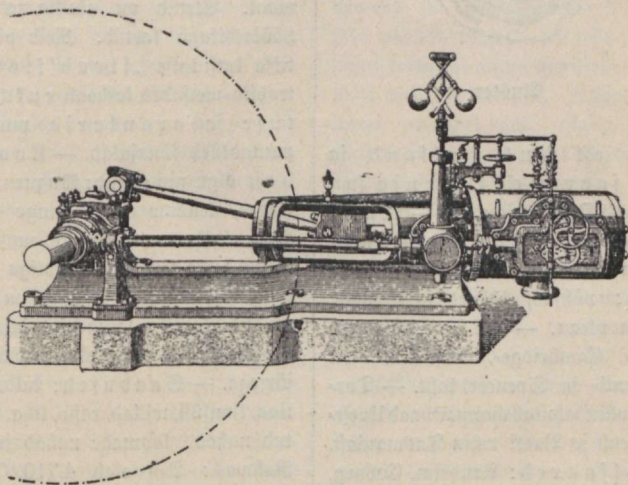
Aurumafin.

mis oma töö kanni allatõukamisega ära on teinud, tsilindrist välja. Igal filmapilgul ei ole a. töö mitte ühejuurune, sellepärast võib ette tulla, et terve masin hüppamise moodi töötama hakkab. Et seda eemale hoida, tarvitatakse nõnda n. n. regulatorit, mis a. kiirema ümberjooksmise korral tsilindrisse minewat auru-toru kraanj rohkem

finni keerab ja aeglase töötamise korral seda kraani rohkem lahti keerab. — E d a s i a n d e w m e h a n i s m u s. Tsilindris üles ja alla käiwa kanni liikumine juhitakse wända abil pääratta wõlli pääle. Sel teel muudetakse otsekohene liikumine ümberkeeravaks liikumiseks. Iga ringi ehk ümberkeeramise juures on kaks filmapilku olemas, millal wänt ja

kann õige joone pääl seisawad. Niisugusel korral pole masinal ühtegi jõudu, mis pärast seefugust filma-pilku suruaks punktiks nimetatasse. Surupunkti päält edasiliikumiseks aitab aga jõu uratas,

mis kord saadud läffamise jõul ise edasi keerleb ja terve aurumafina liikumise-wärgi surupunktiist üle wiib. — Rihmade ja hammasrataste abil juhitate a. jõud teiste masinate pääle, mida käima tahetate panna.

Aurumafin.

Auster (mitmuses **austrid**, Lad. f. *austreae*), limulised loomad lamelli branchiata feltist. Nad hingawad lõpuiste abil. A-d elawad kahe poolega karbi sees; figinewad muna-deft. Üks tähtsamateist a-de tõugu-deft on *astrea edulis*, keda inimesed juba ammu ajast saadit toiduks tarwitawad. Kui suurel arvul a-sid praegu jõudate, tunnistab see asjalu, et Pariisi linnas üksi iga aasta 80—100 miljoni a-t ära jõd-

daste. A-d elawad harilikult karja kaupa koos. Neid leitakse peaaegu kõikidest Euroopa meredest.

Austerlik, linn Austrias (Määri-maal). Siin wõitis 2. detsembril 1805 Prantsuse keiser Napoleon I. Austria ja Wene sõjawäed hülga-walt ära. A. lahingut kutsutakse ka *kolme keisri lahinguks*.

Australia, kõige wäiksem maailma-jagu, 8,954,437 rkm juur. Ta lan-geb kahte jalku: 1) *A. manner*

Auster.

maa ehk Uus Holland ja 2) A. jaared ehk Okeania (vt. pikemalt Okeani nime alt). — A. mannermaa on 7,696,231 rkm. juur. Tema piirideks on idas: Wäike okean; põhjas, läänes ja lõunas: India okean. — Lähed: Carpentaria, Cambridge, Australia, St. Vincenti ja Spencersi laht. — Torres'i väin lahutab mannermaad Uuest-Guineast ja Bassi väin Tasmaniast. Poolsaared: Arnheim, Coburg, York, Cyria. — A. sisemaal täidavad madalikud ja kõrgustikud; juuremalt jaolt aga on ta kõrbe. Kõige kõrgemad mägestikud on: Siinised mäed ja Australia alpid. A. alpide kõige kõrgem tipp on Mount Kosciuszko, mis 2234 m. kõrge. Ta on kõige kõrgem mägi A. mannermaal. — Jõed: Murray, Darling, Lachlan-Cooper, Viktori, Flinders-Murphyson, Blackwood. — Järved: Eyre, Gairdner, Torrens, Gregory, Frome, Amadeus. — Kliima: Põhjapoolne A. on soojas, lõunapoolne parajas kliimavöös. Põhjapool on kaks aasta-

aega (vihma- ja põua-aeg), idarannal aga neli aasta-aega; kevade algab septembri kuul; kõige soojemad kuud on jaanuar ja veebruar, kõige külmemad — juuni ja juuli. — Taimetajw. Metsajad leidub suuremalt jaolt põhja- ja idapoolsetel rannamaal. Stepid on ahtsia ja vask-põõsastikuga kaetud. Neid põõsastikke kutjutakse „*scrub'iks*“. A. tropika-metsades kasvab eukalyptuse ja araukaria puud ja puutaolised sõnajalad. — Loomadest olgu nimetatud: kanguru, noff-elajas, lendaw orw, dingo (metskoer), kukur-rott, kajuar, must luik, menura ehk kannelfaba, tutiga papagoid, kilploomad. Muias on sinna viidud kamel, lama ja janalind. Lammaste-kaaswatus edeneb hää tagajärjega. — Saadused: kuld, wass, tina, kiviisüsi, willad, rask, liha, pargitud nahad, loomade nahad jne. — Rahwas: A-s elab 4,710,870 in. Algelanikud on suuremalt jaolt inglaste ja hiinlaste pääletungimisel wälja furnud. Neid leidub weel 23,000 hinge — Uju poolest oli A-s 699,000 protestantlast, 238,000 katoliklast, 4,000 juuti 2,000 paganat jne. — A-s oli 1906 a. 24,259 km. raudteed, 72,765 km. telegrafi ja 198,058 km. telefoni-wõrku. Weealune telegraf (tabel) ühendab A-t Inglismaaga. — Riikide forraldus. A. mannermaa on kuue asumaa wahel ära jaotatud. Need asumad on: Uus-Lõuna-Wales, Viktori, Queensland, Lõuna-Australia

Vääne-Australia ja Tasmania. Rõigil neil ajumaadel on ühine parlament ja nende üle walitseb Inglise kuningaga poolt nimetatud kindralkuberner. See ajumaade = kogu kannab (Inglise keeli) nime „The Commonwealth of Australia“. Australia ajumaade = kogu ühijuses olewad ajumaad wõiwad sifemistes asjus täiesti ise oma tahtmise järel käia. Inglise maaga seisawad nad kuberneri kaudu ühenduses, kes Inglise kuningaga poolt Inglise ministeriumi ettepanekul nimetatakse ja kuningaga aset täidawad. Aga nagu wana maal kuningas, nii ei jega ajumaal tema asemel riigi sifemiste asjade wahete algi, neid juhivad ministrid, kel rahwa enamuse usaldus on. Jääwad need rahwa asemikudokogus, parlamendis, wähemusesse, siis astuwad nemad ametist ära ja kuberneri annab uue ministeriumi ajutamise nende erakondade juhatajate hooliks, kellel parlamendis enamus on. Aga kui senised ministrid arwawad, et rahwas teistfuguse otsuse wõiks anda kui parlament, siis sooritawad nad kuberneriile parlamendi laialisaatmisi ja uute walimiste ette wõtmist. Saawad nad jäl enamuse, siis wõiwad nemad walitjema edasi jääda, wastasel korral peawad nad ametist lahkuma. Nii on siis A. ajumaade tõsised walitjedad enamuse erakondade juhatajad, kuna kuberneri rohkem päältwaatajad, kui tegijad on. Kuberneriil on parlamendi otjuste finnitamise õigus, aga seda ei

tule palju ette, et ta otsuse finnitamata jätab. — Jgas A. ajumaas on oma kahetajaline parlament ehk seaduseandmise kogu olemas. Ülemkoja j. o. „seaduseandmise nõuukogu ehk legislative Council“ liikmed nimetatakse kahes wanameelses ajumaas (U. L. Walesis ja Queenslandis) kuberneri poolest eluajaks, kes selle juures nagu teistesgi asjus ministrite nõuu järel peawad talitama. Neljas ajumaas walitakse nad rahwa poolt. Walimiseõigus on kõigil täisealistel kodanikkudel, niikasti meeste kui ka naesterahwastel. Walitawad peawad vähemalt 30 aastat wanad olema, warandust ega koolitunnistusi ei nõuta neilt. Walimised wõetakse mõnes riigis iga kahe ja mõnes iga kolme aasta järel ette, ja nimelt walitakse igaford pool ülemkoda uuesti, nii et iga liige mõnes riigis nelja ja mõnes kuue aasta järel uuesti tuleb walida. — Alamkoda kannab mõnes riigis Legislative Assembly ja mõnes House of Assembly nime. Tema liikmed walitakse kõigil pool kahes aastaks. Jäälõigus on kõigil täisealistel meeste ja naesterahwastel. Aga walida wõidakse ainult mehi, pääle Vöuna-Australia, kus naesterahwaid niikasti alam kui ka ülemkotta wõidakse saata. Parlamendi liikmeteks ei wõi inimesed olla, kes riigiteenistuses palka saawad wõi kes mõne riigiasutusega äri ajawad. Niikasti alam kui ka ülemkoja liikmed saawad palka, Tasmanias u. 1000 ja kolmes juure-

mas riigis 3000 rubla meieraha järele. Australia politilised erakonnad. A-s on peaaegu kõigis riikides kolm erakonda olemas: kaks kodanlist ja üks tööliste oma. Kodanlised erakonnad tulevad mõlemad wabameelseteks lugeda. Nende pääwahe on, et teine wabakauplemist ja teine kaitsetollisid nõuab. Tööliste erakond seisab tööliste kasude eest, ajab aga realpolitikat ja jätab selle kõrwa, mida eiotja kätte saada wõimatu on. Mitmes riigis peab ta teise kodanlike erakonnaga ajutist ühendust ja sunnib teda seega töölisteõbralisi seadusi andma. Suured A. jotsialised parandused on kõik tööliste ja ühe jao kodanikkude ühenduse wikt. Ka A. ühiseuse parlamendis on 1907. a. tööliste erakond kaitsetollimeestega enamuseks kokku astunud, kuna sääl vähemuse erakonnaks wabakauplejad jäiwad. — A. uurimijereiside ajalugu. Kuulus mereõitja Magelhaens leidis Marianne saared 1521 üles. 1606 käis Hollandi laewakapten Willem Jansz(oon) Karpentaria lahes. 1642 jõudis Tasman Vandiemendi saarele. 1769—78 uuris inglane Cook A. ida- ja lõuna-randa ning 1791 Mac Clure A. põhjaranda. Tähtsamatest A. sisemaa uurijatest olgu nimetatud: Eyre 1839—40, Leichhardt 1844—47, Burke 1860, Giles 1872—82, Forrest 1879, Hübbe 1895—96, Carnegin 1896—97, Brokmann 1901. — Australia ajalugu. 18. aastajalal hakkasi-

wad inglased A-sse ajuma. Kõige wanemad asundused oliwad Uus-Lõuna-Wales (1788) ja Tasmania (1803). Neisse saadeti esialgu Ingliseimaalt ainult kurjategijaid (nagu meil Siberisse), kes pääle nuhtluse tähtaja lõpu wabade asunikudena siia elama jäiwad. Hiljemini ajusiwad neile ka wabad inimesed järele, iseäranis 19. aastajaja keskcl, mil A-s rikkad kullalademed üles leiti. Inglased kuulutasiwad siis terve A. mannermaa oma ajumaaks ja lõpetasiwad kurjategijate sissejaatmise. Praegu on $\frac{9}{10}$ A. elanikkudest inglased.

Austria-Ungari, keisririik Lääne-Europas; 675,887 rkm. juur, 48,141,961 in. (1 rkm. pääle tuleb u. 72 in.). Ta langeb kolme jalku: 1) Austria keisririik (Ülem- ja Alam-Austria, Salzburg, Steiermark, Karintia (Kärnten), Krain, Triesst ühes maaga, Görz ja Gradiška, Istria Tirol, Vorarlberg, Böömi- ja Määrimaa, Schlesia, Galizia, Bukowina, Dalmatia) — 300,008 rkm. juur, 26,712,154 in.; 2) Ungari kuningriik (Ungari, Fiume, Siebenbürg, Kroatia (Horvatia) ja Slawonia) — 324,851 rkm. juur, 19,692,807 in.; 3) Bosnia ja Herzegowina — 51,028 rkm. juur, 1,737,000 in. — Mäed: Alpid, Karpadid, Eubetid, Saffimäed, Böömi mets, Määri-maamäed, Transilvania Alpid jne. — Alpi ja Karpati mägede wahel on juur Ungari madalik. —

Jõed: Donau oma järgmiste harudega: Inn, Enns, Raab, Drawa, Sawa, Morawa, Waag, Gran, Tissa ehk Theiss; Elba oma harude Moldawa ja Egeriga; Oder; Weitsel; Dnješter. — Rahwas. Rahwa arvu poolest on A.-l. kolmas riit Europas. Rahwuse järele on u. 20 milj. slaawlast (tšehhlased, slowaklased, poolakad, rusšiniid ehk wäikewenelased, serblased, slawänlased jne.), 11 milj. sakslast, 6 milj. madjarlast ehk ungarlasi, 3 milj. rumeenlast, 700,000 itallast, 2 milj. juuti jne. — Põlluwiljadest kaswatatakse isearanis suurel määral nisu, maisi, rukist, otre, kaeru, suhkrunaerid, tubakat, kanepit. Wiinamägede ja wiljapuuaedade poolest jääb A.-l. ainult Itaaliast, Prantsusemaast ja Hispaniast taha. — Suurt sissetulekut annab ka karjapidamine. Koduloomadest kaswatatakse hobuseid, weiseid, lambaid ja sigu. — Mägedest saadakse kulda, hõbedat, rauda, kiviisja, soola, seatina ja elawat hõbedat. — Tööstuse ja adustest olgu nimetatud: linane, villane ja puuwillane riie, nahad, portselanist walmistatud asjad ja klaas (kristall). — Rahwa haridus: A.-l. on 11 ülikooli (Wienis 2, Praga's, Innsbruck'is, Graz'is, Budapest'is, Lemberg'is, Klausenburg'is, Krakau's, Agrami's, Czernowitš'is, igasühes 1), hulk akademiaid ja kõrgemaid õpeasutusi, 300 klassika- ja 160 real-gümnaasiumi ning u. 40,000

rahwakooli. — Raha üksuseks on kroon. 1 kroon = 100 hellerid = 50 kreuzerit = 40 kopikat. Raaludest ja mõõtudest on meetrimõõbud tarwitusel. — Riigikorraldus. A.-l. feisririit on kahest riigist koos, Austriast ja Ungarist, mis üksteisega real-unionis on. Neil mõlematel riikidel on ühine riigipää ja mõned ühised ministeriumid, nimelt feisrikoda ja wälimiste asjade, sõja- ja rahaministerium. Ühised on neil muudugi ka ametnikud, kes nende ministeriumide alla käiwad, nii wäljamaal olevat saadikud, Bosnia ja Herzegowina maa walitseja jne., ja ühine ka maa- ja merewägi. Pääle selle on nad siamaani tollide, raha ja muudes asjus ühtemoodi talitanud. Riigi eesotsas seisab riigipää, kes Austria feisri ja Ungari kuninga nime kannab. Tema isik on püha ja puutumata, ja kõige eest, mis ta teeb, peawad tema poolt nimetatud ministrid wastutama. Tema nimetab ametnikud ministrite ettepanekute järele, tema on sõjawägede ülemjuhataja, sõja kuulutaja ja rahu tegija. Tema nimel awaldatakse seadused, selle järel kui rahwaasemikud nad wastu on wõtnud ja ministrid neile alla on kirjutanud, tema nimel antakse kõik walitsemiseks tarwis minewad käjud, niisamati jälle ministrite kui wastutajate allkirjadega. Muujärjele astudes wannub ta pühalikku wannet, et ta põhjusseadusi pidada ja nende ja teiste seaduste järele walitseda tahab. — Reis asjus, mis

mõlemal riigil ühised on, toimetavad seaduse-andmist delegatsioonid, kes parlamentide poolt aastaks ajaks valitakse. Niihästi Austria kui ka Ungari delegatsioonid on 60 liiget, 20 ülem- ja 40 alam-koja poolt. Delegatsioonid kutsutakse iga aasta keisri poolt kokku, vahel Wienisse, vahel Budapestisse. Oma eestseisjuse waliwad nad enestele ise. Koosolekuid peawad nad lahus; omad otjused annawad nad üksteisele kirjalikult teada. Ei juuda nad lahus nõuu pidades kokku leppida, siis wõiwad nad häälteandmise ühijel koosolekul ette wõtta. Otjust annab siis koosolejate lihtne enamus. Pääle muu on iga delegatsioonil õigus ühistele ministritele arupärimisi ette panna ja komisjonisi nimetada, kelle ees ministrid seletust peawad andma. Edasi on delegatsioonidel õigus ministrite pääle kaebust tõiata ja nende asja harutamiseks iseäralist kohtu seada. Delegatsioonid ei wõi kokku jääda, kui Austrias wõi Ungaris uued parlamendi-walimised ette wõetakse. Iga parlament walib ise oma delegatsiooni, ja wana parlamendiga kaob ka wana delegatsioon. — Austria p a r l a m e n d i (Reichsrat'il) on kaks kogu: a) herradekoda ja b) saadikute-kogu. Herradekoja liikmeteks on: 1) täisealised keisri-koja printsid, 2) tähtsate aadelisugukondade päämehed, 3) pääpiiskopid ja würstpiiskopid ning 4) riigipää poolt eluajaks nimetatud mehed, kelle arm (1907. a. wäljakuulutatud põhjus-

seaduse järel) alla 150 ja üle 180 ei tohi olla. Saadikutekogu, kellel 516 liiget on, walitakse rahwa poolt. Hääleõigus on (1907. a. seaduse järel) iga meestejoost Austria kodanikul, kes vähemalt 25 aastat wana on ja omal kohal vähemalt üks aasta enne walimisi on elanud. Walimisekonnad on nii määratud, et rahwuste wahel wõitlust ei tule: Igal rahwusel on oma osa saadikukohtasid kindel. Muudatust wõib ses asjas ainult saadikutekogu koosolek ette wõtta, millest vähemalt kaks kolmandikku liikmeid osa wõtawad, see on, kui sakslased sellega nõuus on. Walimisekonnad ei ole ühesuurused. Sakslastel on nemad vähemad kui tšehlastel ja poolakatel jälle vähemad kui rutenlastel. Nii ei ole walimise õigus päris ühesugune: sakskajel on rohkem õigust kui slaawlastel, ja slaawlastest on jälle „wanema haridusega“ rahwuste liikmetel rohkem õigust kui noorema. Parlament on kõige päält seaduste andja. Nagu mujal, nii pandakse need ka Austrias enamasti ministrite poolt ette, aga ka parlamendi liikmed wõiwad neid ette panna. Ministeriumi wõim on Austrias jelle poolest suurem, et ta jell ajal kui parlament koos ei ole, hädaseadusi wõib anda, mis parlament pärast, kui ta kokku astub, tühjaks wõib tunnistada. Walitus on jeda, hädaseaduste andmise õigust õige sagedasti tarwitanud, sest parlamendi koosolekute wahelajad, mis keisri

määrata, on alati pitad. See suur võim, mis valitsusel olemas, võib seda rõhuvamaks minna, et ministrid parlamendi liikmed ega tema enamuse usaldajemehed ei pruugi olla. Parlamendil on aga õigus valitsuse tegemuse järel waljusti walwata ja mitte ainult seda laita, kui walitus seadusi rikub, waid ka seda, kui ta teod otstarbekohased ei ole. Pääle selle on niihästi herradekojal kui ka jaadikutekogul õigus ministrite pääle kaebust tõsta. Selle kohane otsus tuleb kahe kolmanditu enamusega teha. Minister või ministrid peawad selle järel ametist ära astuma, kuni kohus nende asja läbi on waadanud. Kohu liikmeteks on 24 iseseiswat seadus- tundjat meest, kes parlamendi liikmed ei tohi olla. Pooled neist nimetatakse alam- ja pooled ülem-koja poolt. Kohus võib ministrid ametist lahti aga ka kahju taju maksma ja wangi mõista. Keiser, kel muidu armu ja amnestia andmise õigus on, ei tohi nii wiisi süüdlaseks mõistetud ministrile armu anda, muidu kui kaebusetõstja koja soovil pääle. — Riiginõukogu walib enesekeskest delegatsiooni, kes wäliste asjade ministri ja teiste Ungariga ühiste ministrite ja nende all olevate ametnikkude tegemuse järel walwab ja ülesõlbe ühes Ungari delegatsiooniga ühiste asjade parlamendiks on. — Riiginõukogu ja delegatsiooni kõrwal on Austrias weel kohalikka seaduseandmise = kogusid.

Nii näit. on igal kuningriigil ja maal (Böömimaal, Galizias, Alam-Austrial jne.) oma m a a p ä e w. Need on ühekojalised. Viimseteks on neil kõrgete waimulikkude ja jõukate rahwaklasside asemikkude kõrwal weel rahwa poolt walitud jaaditud. Walimiseõigused on mitmesugused, sest iga maapäew teeb oma walimiseõiguse ise. Maapäewadel on õige laialised õigused. Remad annawad seadusi riigiseaduste põhjal ja täiendawad neid kohalikkude nõundmiste järel, aga nad wiidwad ka päris uusi seadusi teha. Omas piirkonnas talitawad nad kaunis iseseiswalt. Riiginõukogule wiidwad nad kaebusi ja palweid saata ja keisrile adressisi, aga üksteisega ei tohi nemad kirju wahetada, ega muidu läbi käia. Maapäewa otsuste täitja on m a a k o m i t e e (Landesausschuß), kes ta enese poolt walitakse. — Austrias on „kõik suguharud üheõiguselised“ ja igal suguharul on õigus oma rahwust ja keelt alal hoida ja edasi harida. Riik tunnistab kõik maal tarwitatawad keeled koolis, riigiasutustes ja avalikus elus üheõiguselisteks. Riik seisab põhjusseaduses, aga tõe poolest tarwitatakse walitsuse kohtades ja kohtudes Saksa keelt laialijelt, ja sagedasti ka jään, kus sakslasi ainult wähe elab. Keelte pärast wiideldakse suure agarusega, sest sakslased ei taha oma wanu õigusi käest ära anda. Omakeeli algkoolid on nüüd juba igal rahwusel. Maadel, kus

mitu rahwust koos elawad, on maapäewadel õigus oma asjaajamise teelt ise walida. Aga selle juures ei tohi nad teise maakeele wastu hoolimatad olla, waid peawad ka ses kirjutatud paberisi wastu wõtma. Niisamati on lugu ka teiste omawalitsuse asutustega.

Authentiline (Gr. f.), õige, usalduse wääriline; *authentiline* seaduse seletus, niisugune seaduse seletus, mis seaduseandja enese poolt tuleb.

Autobiographia (Gr. f.), oma enese eluloo kirjeldus.

Auto da fé, nii nimetati 13. aas-tajajal waleusuliste ehk ketserite-hukkamist inkwiisitioni kohtute poolt. Meie kiriku-ajaloo kirjutaja, õpetaja M. Sipp kirjutab selle üle järgmiselt: Kõle surmamine, mida *auto da fé*, s. o. usutegu nimetati, wõeti enamisti pühapäewa hommikul ette. Kõledal kellade-tõlinal läks haruldane rong kohtukojust kiriku juurde, ees dominikaanlased inkwiisitioni lipuga, kuhu pääle kirjutatud oli: „Digus ja halastus,“ siis tuliwad kahjatsejad kollases kahjatsemise riides ja kuradi nägudega maalitud, selle järele hukkamõistetud niisamafuguses riides, siis mustad, tuleleekidega ja kuraditega maalitud furnufirstud, kus ärapõgenenud waleusuliste pildid ja furnute luud-kondid oliwad, mida ka ühes ära põletati, wiimaks preestrid ja mungad. Pärast jutlust kuulutati weel kord otsus, kohtu päämees lõi süüdlasele rinna pääle ja

ilmalik kohus täitis otjuse.“ Rõige enam tarwitusel oli a. d. f. Hispaania maal.

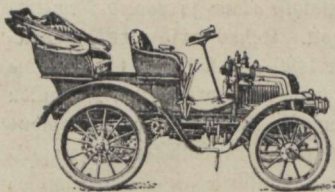
Autodidakt (Gr. f.) ise-õppija; see, kes ise ennaft on harinud, s. o. oma enesele koolmeister on olnud.

Autograph (Gr. f.), kiri, mis keegi oma enese käega kirjutanud.

Autofratia (Gr. f.), wt. isewa-litus.

Automat (Gr. f.), 1) iseliikuja; iseenejst liikuw masina-wärk; 2) (piltlikult) masinalikult liikuw inimene.

Automobil, wankrisarnane sõiduriist, mis ilma hobujeta, kas auru ehk elektri jõnul sõitja juhatusel edasi liigub. A. on praegu suuremates linnades rikkaste inimeste juures kaunis laialiselt tarwitusel. Tema abil wõib 30—50 w. tunnis sõita.

Automobil.

Autonómia (Gr. f.), omawalitus, oma seaduseandmise õigus. A. anti Greekamaale, kui romlased selle ära wõitsiwad. Ta on praegugi paljudel maadel, isearanis neil maadel, kes oma hariduse Inglise-maalt on saanud, olemas. Täieliku a-ga maad on peaaegu nagu iseseiswad riigid. Nemad tunnistawad

Hariduse sõnaraamatu

otstarbe on tähestikulises korras kõigist maailma teaduse-harudest õpetust pakkuda, nagu: ajalooft, arstiteaduseft, kasvatufeteaduseft, kirjanduse-ajalooft, kunstiist, kunstide-ajalooft, iluteaduseft (aästhetikaft), kaubandufeteaduseft, lahusufeteaduseft, loodufeteaduseft, maadeteaduseft (geograafiaft), maateaduseft (geologiaft), muinaftteaduseft, matematikaft, muuſikaft, mõttetarkuſeft, põllutööteaduseft, rahwa-majandufeteaduseft, sõjateaduseft, tähjeteaduseft, ufuteaduseft, wiifiſikaft, õigufeteaduseft jne. jne.

Raamatu ſiju ſeletuſeks on umbes **500 pilti, 25 mitmewärwiliſt maade-kaarti, Weneriigi kubermangu-kaardid ning täielik, mitmewärwiline Eeſtlaſte maa ja Wenemaa kaart** ja tähtſamate kodumaa-linnade plaanid.

Raamat ilmub umbes **25 wihus**; iga wiſk on 64 weergu (2 poogn.) juur.

ſind iga wihu eeſt **25 kop.**

Alummine keſtab umbes 2 aſtat.

Ettetelliſjad, keſ raha ära makſawad, ſaawad terve raamatu 350 kopika, poſti laudu 4 rbl. eeſt.

Ettetelliſmiſtega palutakse rutata, ſeſt et raamatu ſind edaſpidi häſti kallimaſ ſaab tõſtetud.

Looteſ, et Eeſti rahwaſ ſelleſt tähtſaſt kirjandufeliſeſt tooteſt rohkelti oſa wõtab, jääb

Muuſtuſega

P. Schmidt'i

raamatukaupl. Tartuſ, Kaubahoowiſ nr. 3.

Teſlimiſe adreſſ: Книжный магазинъ П. Шмидта, Юрьевъ, Лифл.

P. SCHMIDT'I

raamatukaupluse kulul on ilmunud:

Üleüldine ajalugu.

Wana-, kesk-, uus- ja kõige uuem aeg.

Kirjutanud

Dr. hist. K. O. Lindequist.

Raamat on 21. vihkus, suures kaustas, mitmeajaja pildiga kaunis-
tatud. Iga viht on 64 lehek. suur.

Et seda raamatut igaühele kättesaadavaks teha, on hind hästi odav
määratud, ja maksab iga viht ainult 25 kop. — Kõidetult on raamat
kahes osas: I. osa: wana- ja kesk-aeg; II. osa: uus- ja kõige uuem-
aeg. Hind kõidetult kahe osa eest lihtkõites 6 rubl., ilukõites 7 rubl.

Ajalugu on kõige rikkam õpetuse-hallikas ja huvitavam teadus, mis
näitab, kuidas inimese pool haridus on alanud ja kuidas rahvad aastatuhan-
date jookul hariduse teel on edenenu. Pääle riikliste olude jutustab eelolew
ajalugu ka sellest, kuidas teadus, kunst, ühiskonna-elu, käsitöö ja kaubandus
ord-orralt ikka tõrgemale järjele on tõusnud.

Eelolewas ajaloos on ka Eesti ja Soome jurgurahwa ajalugu laie-
malt kirjeldatud.

Nüüdisel ülitähtsal ajajärgul, mil meie rahwa-elu ja olu viimaste
Wene riigi sündmuste tõttu wägewasti on muutunud, on ajaloo tundmine
igaühele väga tarwilik asi. Eesti ajalugu jutustab meie riigi-(politika) ja
ühiselu-(sotsiaal) olude arenemisest ja selgitab meie filmi olemist aru-
saamisele, tulewikule ettevalmistamiseks. Sellepärast peab igaüks, kes
avalistes asjades kaasa tahab kõnelda, tingimata ajaloo-käitu tundma. —
Suur kirjamees Schiller nimetab ajaluga „maailma kohtumõistjaks“. —
Pääle selle on aga ajalugu tervele inimese poole seda, mis ühtikule inimesele
tema elutäigul suure waewaga fogutud eluõpetused on, j. o. elu kool. Opi-
tagu siis a j a l u g u t u n d m a! Selleks on nüüd täielise üleüldise aja-
loo ilmunise läbi ka Eesti keelesti võimalus.

Kes raamatu hinna rahas eht markides sisse saadab, sellele jaade-
tatse raamat kätte.

Tellimise aadress: П. Шмидтъ, Юрьевъ, Лифл. губ.
Kaubahoow nr. 3.

Ed. Bergmann, Tartus.